

KÖNYV KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROS

2007/06

Megújult a kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfia

Az Országos Széchényi Könyvtár 2007. április 6-án bocsátotta útjára a kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfia megújult internetes szolgáltatását.

A kurrens nemzeti bibliográfia rendszere 1946-tól számított története során több változást ért meg. Az utóbbi időkben, 2003 óta kétheti rendszerességgel csak a könyvek bibliográfiája jelent meg, több formában: html formátumú webes szolgáltatásként, illetve a régi nyomtatott füzetekre emlékeztető, kinyomtatható pdf formátumban. Az új periodikumok webes füzeteinek megjelentetése a 2003/6-os füzet kibocsátása óta szünetelt, az egyéb dokumentumtípusokról a kurrens, nyomtatott bibliográfiájuk megszűnése óta nem áll rendelkezésre nemzeti bibliográfiai szolgáltatás.

A Magyar Nemzeti Bibliográfia WWW nevű elektronikus bibliográfiai folyóiratot öt ágazatban tesszük közzé:

<i>Könyvek Bibliográfiája</i>	– félhavi füzetekben,
<i>Új Periodikumok</i>	– negyedévenként,
<i>Kartográfiai Dokumentumok</i>	– negyedévenként,
<i>Zeneművek: Kották</i>	– negyedévenként,
<i>Zeneművek: Hangfelvételek</i>	– negyedévenként.

Az eddigi szolgáltatástól – amelyben a Könyvek Bibliográfiájának csak a mindenkori utolsó öt füzete volt elérhető az interneten – eltérően az MNB gyarapodó füzeteit a honlapon archiváljuk visszamenőlegesen 2002-ig.

A Könyvek Bibliográfiája – WWW továbbfejlesztett rendszere átvette a korábbi nyomtatott, majd pdf formátumú füzetek funkcióit is (szakcsoportos beosztás, indexek), ezért 2007. január 1-jével a Könyvek Bibliográfiája – PDF című kiadványunkat megszüntettük. 2003 és 2006 közötti archív állománya letölthető az OSZK honlapjáról.

A webes füzetek anyaga különféle indexek segítségével kereshető, és minden rekord letölthető HUNMARC formátumban.

A szolgáltatás az eddigi helyén, a www.oszk.hu oldal "MNB" menüpontjánál érhető el.

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

16. évfolyam 6. szám

2007. június

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Bényei Miklós:** Eltérhetetlen kötelék. Régi-új gondolatok a helyismeret jelentőségéről 3
- Amberg Eszter:** A nyilvános könyvtárak jegyzékének 2006. évi változásai 12

Műhelykérdések

- Mikulás Gábor:** Haszon, nyereség és hozam a könyvtárban 16
- Budai László:** „... a szentesi könyvtár már a valódi gazdálkodás jeleit mutatja”
Beszélgetés G. Szabó Lenkével, a szentesi könyvtár ügyvezetőjével 23
- Vidra Szabó Ferenc:** Könyvtárak a büntetés-végrehajtási intézetekben 30
- Bujdosóné Dani Erzsébet:** Az információs rendszerek hatása a tanulási szokásokra – keresési stratégiák a felsőoktatásban 36
- Közhasznúsági jelentés a Magyar Országos Közös Katalógus Egyesület 2006. évi tevékenységéről 42

Konferenciák

- Tóth Máté:** A könyvtári ellátás korszerű formái az Európai Unió országában 45
- Hangodi Ágnes:** A Könyvtári Intézet törekvései a szakemberek információs-kommunikációs technológiai felkészítésében 51

Könyv

- Rác Ágnes:** Kézikönyv az időszaki kiadványok könyvtári kezeléséről 56

From the contents

Miklós Bényei: Old and new considerations about local work (3);
Eszter Amberg: About changes in 2006 in the list of libraries open to all (12);
Gábor Mikulás: Profit, gain and revenue in libraries (16)

Cikkeink szerzői

Amberg Eszter, a Könyvtári Intézet munkatársa; *Bényei Miklós*, a Debreceni Egyetem tanára; *Budai László*, a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár munkatársa; *Bujdosóné Dani Erzsébet*, a nagykőrösi Szabó Károly Városi Könyvtár igazgatóhelyettese; *Hangodi Ágnes*, a Könyvtári Intézet osztályvezetője; *Mikulás Gábor*, információs és PR tanácsadó, GM Consulting; *Rácz Ágnes*, az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményfejlesztési és feldolgozási igazgatója; *Tóth Máté*, a Könyvtári Intézet munkatársa; *Vidra Szabó Ferenc*, a Könyvtári Intézet munkatársa

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Kenyéri Kornélia, Poprády Géza**

Szerkesztik:

Mezey László Miklós és Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bartos Éva**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Nyomta az AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest

Felölős vezető: **Freier László**

Terjedelme: 5,7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az

Oktatási és Kulturális Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

OKM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4800 forint. Egy szám ára 400 forint

HU-ISSN 1216-6804

Bényei Miklós

Eltéphetetlen kötelék

Régi-új gondolatok a helyismeret jelentőségéről*

Néhány éve, 2000 áprilisában és októberében az MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete kérdőíves felmérést készített öt megyei és tíz városi könyvtárban. A több mint kilencszáz kitöltött kérdőív ismételten megerősítette a korábbi és azóta lezajlott, egy vagy két-három intézményre korlátozódó vizsgálatok, illetve a mindennapi gyakorlati tapasztalatok tényeit: a helyismereti információkra és az őket hordozó dokumentumokra vonatkozó olvasói, használói igény mennyiségileg is tetemes, mélységében és az indítékokat tekintve megigencsak differenciált.¹ Hasonló jelenségről, nevezetesen a helyi, lokális információk iránti érdeklődés fokozódásáról, megélénküléséről tanúskodnak a tömegtájékoztatással foglalkozó szociológiai kutatások is. A történetírásban² és még jó néhány tudományágban (földrajz, szociológia, ökológia, néprajz stb.) szintén pontosan kitapintható tendencia a mikrostruktúrák beható elemzésére irányuló törekvés. Vajon mivel magyarázható ez az alig-alig kielégíthető információéhség? Mi lehet az oka, hogy már régóta, a felvilágosodás korától, még inkább a polgárosodás kibontakozásától a lokalitás ilyen vonzerőt gyakorol az emberekre? Messze nem a teljes válasz igényével, csupán néhány régebbi és újabb gondolat felvetésével, körbejárásával talán közelebb jutunk a színes és sűrű szövétnek felfejtéséhez. Közben, főleg az első problémák taglalásakor a szokásosnál több idézet olvasható majd, mert ezúttal a tekintélyek szava különösen sokat nyom a latban.

A helyismeret használja

Viszonylag korai a felismerés, hogy a lokális információk iránti érdeklődés elsődleges oka a társadalmi élet földrajzi tagolódásában keresendő. Hagyományosan a helyi, az országos és az egyetemes szférát szokás megkülönböztetni. Az egyes ember legközvetlenebbül szülő-, lakó- vagy munkahelyéhez, iskolájához, vagyis egy szűkebb környezetbe kötődik, erről tud vagy szeretne tudni (relatíve)

* A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Hajdú-Bihar Megyei Szervezetének rendezvényén, 2007. március 8-án elhangzott előadás első részének szerkesztett szövege.

a legtöbbet, ehhez kapcsolódik érzelmileg–értelmileg a legerősebben. Finoman fejezi ki ezt az érzést Csokonai Vitéz Mihály 1800-ban írott lírai sóhaja: „Minden föld ugyan hazája / A jó embernek: való! / De mégis születte tája / Mindennél előbbvaló.”³ Bő száz évvel később az erdélyi Tamási Áron eltéphetetlen kötelékről beszél: ha falum határához érek – kezdi –, „nyűgbe ver valami különös érzés, melyhez hasonlót soha semmi nem ébreszt bennem. Csak a föld, hol ringott a bölcsőm. [...] Rabja vagyok. És nem tehetek egyebet, hordom ezt az örökös, láthatatlan bilincset...”⁴ A tőlünk jóval távolabb élő jeles dán író, Jens Peter Jacobsen így vallott ugyanerről: „Múltán zokog és érzi magát elhagyatottnak az, aki az egész óriási földön nem mondhat magáénak egyetlen picit sem, melyet áldhat, amelynek jót kívánhat, amely felé túláradó szíve fordulhatna, és amely után honvágya lehet, mikor a honvágy szárnyat akar bontani lelkében.”⁵ A lokális értékek szeretetéhez és tiszteletéhez erős identitásérzés társul, és ennek tudatában az egyén tenni is akar az adott közösségért. Az így felfogott lokálpatriotizmus aztán az egyik legfennköltebb emberi érzés, a hazaszeretet, és az egyik legtisztelretreméltóbb tulajdonság, a hazafiság kiindulópontja, konkrét megnyilvánulási formája, a nemzeti azonosság tudat megingathatatlan alapja. Szabó Zoltán, aki gyönyörű könyvet írt a magyar földről és népéről, a francia Jules Renard szavait idézte: „Három vagy négy ház, éppannyi föld és víz, amennyi a fáknak kell, a gyermekkor néhány halovány emléke, melyek hívásunkra készségesen eljönnek, mily egyszerű mindez, a haza!”⁶

Hoppál Mihály, a kiváló néprajztudós nemrég arról értekezett, hogy a helyi hagyományok, hitek, szokások, erkölcsök, életmódok stb. ismerete, megbecsülése kikezdehetetlen bázisa a kulturális pluralizmusnak, a mostanában oly gyakran hangoztatott multikulturális közeg létrejöttének és megmaradásának, a különféle népek, népcsoportok együttélésének. „A helyi közösségek évszázados létükkel bizonyították képességüket, hogy alkalmazkodni tudnak környezetükhöz mind ökológiai, mind pedig társadalmi értelemben, vagyis hogy a szomszédos népcsoportok képesek egymás mellett élni, megőrizve sajátos kulturális arculatukat.”⁷ Innen már csak egy lépés más népek gondolatvilágának, más államok teljesítményének toleráns megértéséhez, az emberiség által teremtett értékek elismeréséhez. Más irányból pedig – hogy most Glatz Ferenc történést idézzük – „A világ más népeinek sokkal alaposabb ismerete szükséges ahhoz, hogy az egyén, de ugyanúgy a lokális közösség érdekeit reálisan megfogalmazhassák.” Majd így folytatta: „nemzeti érdek ebben a globalizálódó világban, hogy minden kis nemzeti kultúrának jelen legyenek a világ népeiről szóló ismeretek.”⁸

Már a tizenkilencedik században számosan felfigyeltek arra, hogy a nemzeti fejlődés és a lokalitás között nyilvánvaló összefüggés van. Noha egy ideig mintha elfelejtkezett volna erről a szellemi elit, a múlt század némely tudományos (főként történetírói, szociológiai, ökológiai) és politikai irányzata felelevenítette a gondolatot. Egyre szélesebb körben tudatosult, hogy egy-egy ország története, néprajza, gazdasága, kultúrája stb. nem kis részben helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze, tehát a tudományos kutatás és a politikai-államhatalmi irányítás nem nélkülözheti a helyi információkat, az ún. mikrostruktúrák vizsgálatát. Benkő Samu erdélyi történész mutatott rá: „Magasból kétségtelenül messze lehet látni, de a finomabb részletekhez – rejtőzzenek azok a társadalom vagy a lélek mélyén – mégiscsak alá kell szállni, le kell hajolni.”⁹ A magyar nemzet jelene és közeli

jövője, távolabbi sorsa jelentékeny mértékben attól függ, hogy sikerül-e kellően megismerni a lokális jelenségeket, feltárni és mozgósítani a helyi erőforrásokat, megtalálni és kidomborítani az egyes régiók, kistérségek, települések helyi sajátosságait, előnyé formálni a helyi eltéréseket. Az európai felzárkózás, a tényleges nemzeti felemelkedés csakis a lokális gyökerekből táplálkozó tradíciókra alapozva képzelhető el. „...*hagyományok nélkül nem működik semmi, így az innováció sem*” – szögezte le a már idézett Hoppál Mihály.¹⁰ Különösen nincs kulturális megújulás, egyáltalán kultúra – ha azt a szó igazi, nemes értelmében fogjuk fel.

A közelmúlt fejleményei még egy izgalmas szempontra, folyamatra irányítják rá az érintettek figyelmét. A gazdasági és kulturális globalizáció szükségszerű és békés eszközökkel alighanem megállíthatatlan áramlatáról van szó. A sodró lendület, a kulturális színvonal már-már kétségbeejtő süllyedése azonban érthető módon sokakban visszatetszést kelt, és hasonló félelmet okoz a rosszul értelmezett, a helyi, kisközösségi (másként: népi) kultúra rombolásával járó modernizáció is.¹¹ Ilyen körülmények között a lokalitás újabb szerepet kap. Miután a civilizáció- és modernizáció-ellenes szemlélet és magatartás nem fogadható el (és egyébként is hiábavaló), a nemzeti és helyi értékek felszínre hozatala, megismertetése, netán újjáélesztése kínál olyan fogódzókat az egyes embereknek, a kisebb közösségeknek is, amelyekben megkapaszkodhatnak. Bizonyára nem véletlen, hogy elsősorban Európában, de a világ más tájain is mennyire komoly erőfeszítések történnek a nemzeti és kisközösségi sajátosságok, a lokális értékek megtartására, a helyi érdekek előtérbe helyezésére, a helyi szellemi örökség megőrzésére, ápolására, sőt fejlesztésére. A szabadságvágy mellett valószínűleg ez indukálta a híres perui író, Mario Vargas Llosa optimista jóslatát: „*A globalizáció nem fogja megszüntetni a helyi kultúrákat: egy nyitott világban valamennyi értékes és túlélésre méltó részük megtalálja majd azt a termékeny talajt, amelyen virágba borulhat...*”¹² Nagy valószínűséggel csakis ezáltal garantálható a természeti környezet megóvása, a kis nyelvek megtartása, a falusi és városi hagyományok továbbéltetése, a nemzetiségek és az etnikai kisebbségek sajátos vonásainak megőrzése stb. Sőt, az elsőrendű gazdasági érdek is a lokalitás előtérbe állítását diktálja. Gyulai Iván közgazdász fejtegette egy 2002-ben tartott előadásában: „*A helyi erőforrások hasznosítása kulcskérdés a fenntartható erőforrás-gazdálkodás szempontjából. A helyi gazdálkodás a közösség és környezete viszonyrendszerében valósul meg, szervesen illeszkedik a közösség életéhez, lehetővé teszi a szerves kultúra folyamatoságát, a közösség együttműködését, a helyi környezeti értékek megbecsülését.*”¹³ Nemcsak a történészek, néprajzkutatók, közgazdászok, természettudósok, írók és más gondolkodók látják ezt világosan, hanem az Európai Unió józan politikusai és az UNESCO megfontolt képviselői is. Hiszen gyakran elmondják, leírják, hivatalos dokumentumokba (így 1992-ben a maastrichti szerződés 151. cikkelyébe vagy 2001-ben a Lundi alapelvekbe) foglalják, hogy az emberi jogok teljes körű érvényesülésének, a nemzetközi béke megvédésének, a környezeti pusztulás megállításának, az elvakult ideológiák garázdálkodásának, a felhalmozott szellemi kincs megóvásának elengedhetetlen feltétele a helyi értékek, hagyományok megtartása, támogatása, a nemzeti és lokális örökség hozzáférhetővé tétele. Könnyen belátható tétel, hogy a helyi sajátosságok, a kulturális egyediségek mindenképpen gazdagítják az uniót, a világot, ezért az önazonosságok megőrzése megkerülhetetlenül szükséges.

A könyvtári szolgáltatások

Közismert tény, hogy a könyvtárak helyismereti tevékenysége közvetlenül vagy közvetve sokat segít a szűkebb környezetre, egy adott helyre vonatkozó információk felkutatásában, feltárásában, az érdeklődők és a használók rendelkezésére bocsátásában, segít a szűkebb közösség önbecsülésének kialakításában és elmélyítésében, segít megélni a családi és egyéni múltat, és ezer szállal kapcsolódik a mindennapi élethez. Mivel a jelen pillanatban zajló történések a következő pillanatban már a történelem részévé, az őket dokumentáló szövegek, képek, hangfelvételek, elektronikus rögzítések stb. rögtön történeti forrássá válnak, a könyvtárak a tágran értelmezett múlt információ-anyagának összegyűjtésével, megőrzésével pótolhatatlan szerepet töltenek be a hagyományok, az egykori értékek átörökítésében, a múlt, a jelen és a jövő közötti folyamatosság, sőt folytonosság megvalósulásában, megvalósításában. Szerteágazó, összetett feladat ez, amelynek egyik sajátos eleme, mint ahogy azt az elmúlt évek évfordulós hullámai lépten nyomon bizonyították, a helyi személyek kultuszának ápolásában való közreműködés. A könyvtárak a lokális információk és dokumentumok kezelésével, közvetítésével vitathatatlanul nagy, semmi mással nem pótolható szerepet játszanak az emberi szellem által valaha létrehozott és a napjainkban keletkező szellemi javak számottevő hányadának megmentésében, más megközelítésben a helyi, az országos és az egyetemes folyamatok értelmezésében, összekapcsolásában.

A helyismereti szolgáltatás voltaképpen eszköz a Benkő Samu által említett mélyrepüléshez: közelebb visz a társadalmi mozgás és az egyéni–családi élet apróbb mozzanatainak megismeréséhez és megértéséhez, előmozdítja a lokálpatriotizmus és a nemzeti identitástudat kialakulását és megszilárdulását. A könyvtárak és a közreműködő könyvtárosok hasznos szolgálatot teljesítenek, hiszen hozzájárulnak a lokális tudat erősítéséhez, a nemzeti önismeret elmélyítéséhez, a helytörténetírás, a hazai tudományosság fejlődéséhez, az adott hely, az adott közösség, tágabban az egész nemzet, az egész ország felemelkedéséhez.

A hétköznapi tapasztalatok és az elvi–logikai megfontolások egyaránt arra intenek, hogy a könyvtárakban a szolgáltatás megszervezésekor (a gyűjtőkör megállapításánál, a gyarapításnál, a tájékoztatás során stb.) mindig az előforduló legmagasabb igényekből kell kiindulni. S ez rendszerint a tudományos kutatás igénye, még – mint ahogy az IFLA irányelvei hangsúlyozzák – a legkisebb könyvtárakban is: „Minden közművelődési könyvtár egyben tudományos könyvtár és információs központ is a saját székhelyére vonatkozó témákban”.¹⁴ A helyismereti munka fontos társadalmi rendeltetése a történeti források felderítése és megőrzése, a jelenre koncentráló regionális vizsgálódásokhoz kútfők szolgáltatása. A tudományos feladat másik összetevője a kutatási segédletek rendelkezésre bocsátása az előzetes tájékozódás megkönnyítésére; a harmadik pedig a helyismereti–helytörténeti kutatások eredményeinek közvetítése, sok esetben népszerűsítése.

A közéleti–gyakorlati funkció szintén sokrétű: közvetlen vagy közvetett módon részvétel a helyi döntések megalapozásában, a helyi információk (pl. az önkormányzati határozatok) szétsugároztatása és magyarázata, közreműködés a településfejlesztést érintő kérdések, valamint a környezet- és természetvédelmi problémák megoldásában, segítségnyújtás az oktatási–nevelési folyamat szubjektumainak (a pedagógusoknak és a tanulóknak) és az időszaki sajtó (a helyi lapok, rádiók,

televíziók) munkatársainak, adatszolgáltatás a lokális művészeti megbízások teljesítéséhez stb. Mindez természetesen feltételezi és megkívánja, hogy a közkönyvtárak fenntartói – elsősorban ők – szorgalmazzák és legalább erkölcsileg, ám lehetőleg anyagilag is támogassák a helyismereti tevékenységet, mert szoros érdekük fűződik hozzá. Találóan és nagyon szépen írt erről a minap az egyik publicista, N. Kósa Judit: „*az a közösség, amelyik lemond a múlt megőrzéséről, az saját szerves működését, érdekérvényesítő képességét, döntési potenciálját, lényegében közösségi létét kockáztatja.*”¹⁵

Ma már egyre többen belátják, hogy a helyismereti munka nem valami provinciális befelé fordulás (amivel hosszú ideig vádolták vagy gúnyolták), hiszen jelentősége túlnő az adott település, az adott megye határain, valójában az egész ország történelmének és jelenének megismerését szolgálja. Tehát a helyismereti gyűjtés, feltárás, tájékoztatás, a helyismereti kiadványok összeállítása nem csupán az adott hely (megye, város, község) érdeke, hanem elengedhetetlen feltétele a magyarországi fejlődés megbízható, pontos tanulmányozásának. Ennélfogva a helyismereti tájékoztató és bibliográfiai munka része a szakmai információk folyamatoknak, kiegészítő része a nemzeti bibliográfiai tevékenységnek, áttételesen az egyetemes információáramlásnak. A helyi, az országos (vagy nemzeti) és az egyetemes információk körének szoros kapcsolódása, egymásba fonódása mindig is megfigyelhető volt, de ez a tünet a számítástechnika és a távközlés forradalmi jellegű változásai nyomán különösen előtérbe került, különösen jól érzékelhető. Az informatikai fejlődés, elsősorban az internet létrejötte megteremtette a technika feltételeit a lokális információk világméretű áramlásának. Más megközelítésben: a könyvtárak helyismereti szolgáltatásai, a helytörténetírás és más regionális irányú tudományok termékei kitörhetnek az elszigeteltség állapotából, az országos és az európai tartalomszolgáltatás mértékadó elemei lehetnek. Klaus-Dieter Lehmann, a Német Nemzeti Könyvtár igazgatója írta: „*A világot átfogó hálózatosításnak [...] egyúttal arra is lehetőséget kell teremtenie, hogy a helyi és regionális értékek rákerüljenek erre a hálózatra.*”¹⁶

Alighanem az említett tényezők felismerése, továbbá a tizenkilencedik század közepétől az amerikai public librarykben és a német városi könyvtárakban kezdődő, majd számos országban kibontakozó gyakorlat tanulságai tükröződnek az IFLA 1985-ben közzétett irányelveiben, amelyek minden közművelődési könyvtárban szükségesnek tartják a helyismereti szolgáltatás kialakítását.¹⁷ A társadalmi elvárások és a szakmai érvek mellett hazánkban jogi kényszer is motiválja a nyilvános könyvtárak helyismereti tevékenységét. Konkrétabban: az 1997. évi CXL. törvény 65. és 66. paragrafus a közkönyvtárak (a megyei és a városi, községi önkormányzati könyvtárak) számára egyértelmű kötelezettségként írja elő a helyismereti dokumentumok gyűjtését és a helyismereti tájékoztatást.¹⁸ Két megjegyzés okvetlenül ide kívánkozik.

Bár a törvény jelzett passzusai a közkönyvtárakról rendelkeznek, tudatában kell lennünk, hogy a helyismereti információszolgáltatás a magyarországi könyvtárügyben többszoros. A tudományegyetemi könyvtárak (a debreceni, a szegedi, a pécsi) egy ideig tájkönyvtári teendőket is elláttak; a saját intézményükre vonatkozóan más egyetemi és főiskolai, továbbá a kutatóintézeti, kórházi stb. könyvtárak is folytatnak helyismereti gyarapítást és feltárást, tájékoztatást; hagyományosan gazdag helyismereti állománnyal rendelkeznek az egyházi gyűjtemények; közismert a

megyei és városi múzeumok, levéltárak szakkönyvtárainak helytörténeti dokumentumbázisa; a régi középiskolai könyvtárak hajdani lokális anyagának példája nyomán és a Nemzeti alaptanterv követelményeihez igazodóan lassan-lassan az iskolai könyvtárak helyismereti és iskolatörténeti gyűjteményei is felzárkóznak. Mindebből következik, hogy a csatornák egybehangolása nagyon fontos a kielégítő és ki-egyensúlyozott információ- és dokumentumellátás érdekében.

A hazai könyvtárak helyismereti tevékenységének története sajátosan alakult. Eleinte a múzeumi és levéltári könyvtárakra korlátozódott, majd a nyilvános városi könyvtárak (hasonlóan a tudományos jellegű német városi könyvtárakhoz) a tudományos kutatás, főleg a helytörténetírás támogatásának szándékával gyarapították állományukat helyismereti dokumentumokkal. Az ötvenes-hatvanas években egyre inkább a megyei könyvtárak szerepe került előtérbe, az 1964-ben kelt miniszteri utasítást követően megyéenként centrálisan alakult a helyismereti szolgáltatás, a városi, községi és más könyvtárak kiegészítő funkciót kaptak. A hetvenes évek elejétől a könyvtár-politikai irányítás és a szakma mértékadó képviselői intenzíven szorgalmazták az akkori „B” típusú (azaz városi és járási) közművelődési könyvtárak helyismereti tevékenységének megindítását, illetve fellendítését; az örvendetes gyorsasággal és energikusan kibontakozó mozgalom magával sodorta a községi könyvtárak némelyikét is. A kilencvenes évek politikai, kulturális és főleg technikai változásai ösztönözték a kisebb települések nyilvános könyvtárainak helyismereti szolgáltatásait is.¹⁹ A legutóbbi évek szakfelügyeleti vizsgálatai viszont azt mutatják, hogy a kisközségek (olykor a nagyobb települések) könyvtárainak túlnyomó többségében még egyáltalán nem indult meg ez a munka, vagy éppen csak a kezdet kezdetén tart. Vagyis e tekintetben még nagyok az adósságok, másként fogalmazva: nagyok az előttünk álló feladatok.

Jó lenne hinni (és miért ne hihetnénk?), hogy a magyarországi közkönyvtárak, szélesebben a helyismereti tevékenységet folytató könyvtárak és könyvtárosaik nem kényszerből végzik ezt a szolgáltatást, hanem meggyőződésből, a szóban forgó megye, település, régió iránt érzett elkötelezettségből, lelkesítő és serkentő érzelmi többlettől vezérelve. Annak tudatában, hogy az intézmény ezen a téren egyedül, egyedülálló teljesítményt nyújthat, hozzájárulhat a nemzeti kulturális örökség megemlékezéséhez, megismertetéséhez, sőt az emberi kultúra gazdagításához, az emberiség emlékezetének színesítéséhez is. Skaliczki Judit egy nemrég tartott jászberényi előadásában kiemelt, stratégiai fontosságú szolgáltatási ágának nevezte a helyismeretet.²⁰ Bárki, aki egy kicsit is közel került ehhez a munkaterülethez, érvek sokaságával támaszthatja alá a megállapítás igazságát. S hivatkozhat egy sor kedvező, bátorító tapasztalatra, például arra, hogy ez olyan feladatkör, ahol a szellemi befektetés, erőfeszítés hamar megtérül: viszonylag csekély anyagi ráfordítással és viszonylag nem nagy munkabefektetéssel is szép eredmények érhetők el; ennek viszont feltétele a szakmai hozzáértés, az odafigyelés, az odaadás, a leleményesség, a következetesség és a folyamatosság. Megint másfelől szemlélve a dolgot: a helyismereti tevékenység, leginkább a kiadványok közzététele, a publikálás egyértelműen hozzájárul szakmánk, pályánk tekintélyének, rangjának emeléséhez, fokozottabb megbecsüléséhez. Különösen fontos, senki másra át nem ruházható teendő a könyvtárak múltjának feltárása, bemutatása, a könyvtártörténeti információk visszamenőleges számbavétele és folyamatos rögzítése, megóvása. A vitathatatlan eredmények ellenére a tennivaló még mindig tengernyi: a települések hajdani

könyvtáiról, olvasóköreiről, olvasóegyleteiről, a mai könyvtárak idáig vezető útjáról, egy-egy helyi könyvtári folyóirat, híradó működéséről, a könyvtárosképzés formáinak, intézményeinek fejlődéséről, jó néhány kiváló könyvtáros pályájáról stb. még mindig vajmi keveset tudunk. Kizárólag rajtunk múlik, hogy a fehér foltok lassanként kiszínesedjenek...

A számítógépesítés távlatai

Szinte restelni való közhely, mégis ismételni kell: a könyvtári munkában, közelebről a helyismereti tevékenységben a számítógép alkalmazása, térhódítása, az informatikai és a távközlési forradalom egybeolvadása lényegi, gyökeres változásokat hozott – tulajdonképpen a szolgáltatási ág minden mozzanatában. Minekutána a folyamat gyors iramban halad előre, érdemes kísérletet tenni valamiféle vázlatos áttekintésre, kifejezetten a helyismeretre szorítkozva; persze, itt sem a kimerítő teljességre törekedve és óhatatlanul érintve általánosítható elemeket is.

A helyismereti gyarapításban a komputer szerepe és lehetősége kettős. Egyrészt a számítógépet, az internetet a könyvtárak mint eszközt használják: lokális dokumentumokat, információkat keresnek vagy ilyenekre bukkannak, és így bonyolítják a megrendelést (vásárlást, előfizetést), sőt a pénzügyi tranzakció (vagyis a fizetés) is megoldható ily módon. Másrészt a könyvtárak kiterjesztették, kiterjesztik helyismereti gyűjtőköriüket az elektronikus adathordozókra, még az on-line elérhető anyagokat is igyekeznek saját szerverükön rögzíteni (archiválni). A menet szintén felderítéssel kezdődik, majd a döntés következik, végül a vásárlás, illetve a letöltés. Az utóbbinál is előfordulnak térítési problémák, amelyek közbeeső döntést igényelnek (pl. a helyi lapok on-line változatainak átvételénél). A helyismereti gyűjtemények gyorsan, bár változó ütemben bővülnek a friss keletű információkat tartalmazó elektronikus dokumentumokkal, ám újabban növekvő figyelem fordul a korábban más formában keletkezett helyismereti információhordozók elektronikus megjelenítésére, a digitalizálásra is. Leginkább nyomtatványokról (szövegekről és képekről, más megközelítésben könyvekről, folyóiratokról, hírlapokról, illetve ezek közleményeiről, aprónyomtatványokról, térképekről, kottákról, félig-publikált anyagokról) van szó, de ugyanígy készülhet elektronikus változat a kéziratokról, a fényképekről, a grafikákról, a különféle hangzó anyagokról, a pergőfilmekről, a videokazettákról, valamint a mikrofilmekről, a fotó- és fénymásolatokról stb. Vagyis a digitalizálással egy újfajta másolat, másféle szurrogátum keletkezik, amely jórészt megtartja az eredeti információs, kommunikációs tartalmat. A helyi szándékok szavakba-írásba foglalásán túl a 2005. március 31-ei dátummal kimunkált országos digitalizálási program²¹ is hangsúlyozza a helyismereti gyűjtemények, dokumentumok digitalizálásának jelentőségét és a megkezdett munka mielőbbi folytatásának követelményét, az ODR-tagkönyvtárak (köztük a megyei könyvtárak) elsőbbségére gondolva. A tervezet a tágan értelmezett kulturális örökség megőrzésének szempontját emeli ki, és külön is utal a lokális értékek védelmének, átmentésének illetően módozataira. Bármilyen elektronikus adathordozóról legyen szó, szembe kell néznünk egy sarkalatos kérdéssel: nevezetesen azzal, hogy a digitális dokumentumok élettartama egyelőre nem ismert, nincsenek még erre vonatkozó érdemi tapasztalatok. Az viszont már jelenleg is

bizonyosan tudható, hogy a fájlformátumok időnkénti megújítására előbb-utóbb okvetlenül szükség lesz a műszaki–informatikai fejlődés következtében beálló technikai avulás miatt.

A számítógép a helyismereti feltárás során kivételes lehetőségeket kínál; sokak számára talán az a legszembeötlőbb előnye, hogy megfelelő szoftver esetén egy-egy lokális adatbázis az információk hatalmas mennyiségének tárolására alkalmas. A feltárás első szintjén egyedi és különféle integrált katalógusok, közös katalógusok egyaránt építhetők; a rekordok könnyen átemelhetők; biztosítható a sok szempontú visszakeresés; napirendre tűzhető az állóképek és az aprónyomtatványok egyedi bibliográfiai leírása (kiragadva ezt a forrásértékű anyagot az immár anakronisztikus, primitív önfeltáró módszer kötöttségeiből). A faktográfiai feltárás szintjén bármiféle adattár szerkeszthető és könnyen bővíthető; ráadásul az adatbázisok az egyes könyvtárakban, egy-egy településen, netán egy-egy megyén belül, sőt akár országosan is összekapcsolhatók. S szaporodik a szöveges adatbázisok száma (cikkekéről, aprónyomtatványokról, könyv- és hangfelvétel-részletekről stb.), amelyek a teljes szöveges keresés esélyét nyújtják. A számítógépes feltárás nagyon jó segédeszköz a könyvtárközi kölcsönzésnek, az Országos Dokumentum-ellátási Rendszernek is. Ez különösen fontos a helyismereti dokumentumok esetében, hiszen jelentékeny hányaduk csak egy-egy település vagy egy-egy megye könyvtárában (könyvtáraiban) található meg. Ezen túlmenően a részdokumentumok, esetleg a másolható teljes dokumentumok elektronikus másolatban elküldhetők a kérő könyvtárnak, vagyis a használonak.

Nyilvánvaló, hogy a lokális információk közvetítésében már jelenleg sem nélkülözhető (a jövőben még kevésbé) a komputer, az internet. Mind a passzív (ún. visszakereső), mind az aktív (ún. szétsugárzó) tájékoztatásban, mindenekelőtt a lendületesen kibontakozó tartalomszolgáltatásban pótolhatatlan szerepük van. Ide értendők a könyvtárak, könyvtárosok helyismereti publikációi is, egyebek között, emelkedő arányban az elektronikus kiadványok (CD-ROM-ok, DVD-k, on-line elérhető közlemények stb.).

Az elektronikus tájékoztatás és publikálás, valamint az imént tárgyalt digitalizálás termékeinek világhálóra vitele – mint ahogy arról más vonatkozásban már szó esett – ma még beláthatatlan távlatokat nyit a helyismereti szolgáltatás terén is. A telematika gazdag hozadékából már most is világosan látható, hogy az internet révén rengeteg helyi információ elérhetővé válik, elvileg a világ bármely pontján, és ez a tény számottevő mértékben előmozdítja a lokális adatok, tartalmak széles körű megismertetését, más szavakkal kifejezve: szorosan egybekapcsolja a lokalizáció és a globalizáció áramlatát.

JEGYZETEK

- 1 Gáncsné Nagy Erzsébet: A megyei és a városi könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben 2000 áprilisában és októberében végzett használói igényfelmérés tapasztalatai. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2001. 12. sz. 18–23. p.
- 2 Romsics Ignác: A szintézis-frás dilemmái. = Történelmi Szemle, 2006. 3–4. sz. 223–234. p.

- 3 Csokonai Vitéz Mihály: Visszajövetel az Alföldről. In: Cs. V. M. minden munkája. – 1. köt. – Budapest, 1973. – 582. p.
- 4 Tamási Áron: Farkaslaki képek. In: Székelyek. Magyar írók novellái a Székelyföldről, a székely emberekről. – Budapest, 2005. – 334. p.
- 5 Jens Peter Jacobsen: Niels Lyhne (ford. Faludy György). In: Marie Grubbe ; Niels Lyhne – Budapest, 1985. – 434. p.
- 6 Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz. [1942]. – Budapest, 1999. – 14. p.
- 7 Hoppál Mihály: Kultúra, innováció és tradíció. = Magyar Szemle, 2006. 1–2. sz. 104. p.
- 8 Glatz Ferenc: Szeptember 11. és a tudomány : A diagnózist ki kell mondani. = Ezredforduló, 2002. 1. sz. 9. és 10. p.
- 9 Benkő Samu: Újfalvi Sándor. A gondolkodó tanú. In: Újfalvi Sándor: Emlékiratok. – Budapest, 1990. – 7. p.
- 10 Hoppál M. i. m. 100. p.
- 11 Szerepi Anna: A globalizáció fogalma, gazdasági és társadalmi gyökerei. In: Globalizációs ismeretek. - Hajdúböszörmény, 2006. – 28–29. p.
- 12 Mario Vargas Llosa: Globalizáció: a kultúra szabadsága (ford. Bojtár Péter). = 2000 [Kétezer], 2001. 4. sz. 27. p.
- 13 Gyulai Iván: Fenntartható fejlődés, Rio+10. = Ezredforduló, 2002. 2. sz. 18. p.
- 14 Az IFLA irányelvei a közművelődési könyvtárak számára. – Budapest, 1987. – 20. p.
- 15 N. Kósa Judit: Múltbezárás. = Népszabadság, 2007. március 6. 3. p.
- 16 Klaus-Dieter Lehmann: Milyenek lesznek a holnap Európájának könyvtárai? = Könyvtári Figyelő, 1998. Különszám: 21. p.
- 17 Az IFLA irányelvei közművelődési könyvtárak számára. – Budapest, 1987. – 32. p.
- 18 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. = Magyar Közlöny, 1997. 112. sz. 8381. p.
- 19 Bővebben lásd: Bényei Miklós: A magyarországi helyismereti tevékenység vázlatos története. = Könyvtári Figyelő, 2000. 4. sz. 612–630. p. (újraközlése: B. M.: Genius loci – A helyismereti tevékenységről. – Budapest, 2004. – 9–27. p.)
- 20 [Vajda Kornél] VK: A helyismereti munka aktuális kérdései. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2007. 1. sz. 4. p.
- 21 Javaslatok a kulturális örökség megőrzése érdekében digitalizálendő dokumentumok körére, a digitalizálás országos összehangolására és a projektek nyilvántartására / Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet, Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Kht. – Budapest, 2005. – 25 p. A program csokorba szedte a felvetődő elvi, gyakorlati és jogi kérdések többségét, sőt pénzügyi tervet is magában foglalt.

A nyilvános könyvtárak jegyzékének 2006. évi változásai

*„Minél inkább változik valami,
annál inkább ugyanaz marad.”*

(francia közmondás)

A 2006-os évre vonatkozó legfontosabb megállapítás az lehet, hogy tovább folytatódott a 2005-ben megkezdődött tendencia, azaz a nyilvános könyvtárak jegyzékén szereplő kistelepülések községi könyvtárat fenntartó önkormányzatok képviselői közül egyre többen gondolták úgy, hogy a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. tv. 64. § (1)–(2) bekezdésének¹ értelmében a települési könyvtári ellátás biztosításának törvényben megszabott kötelező feladatát a jövőben nyilvános könyvtár szolgáltatásának megrendelésével teljesítik. Ezzel összefüggésben – a tervek szerint 2007-ben – az Oktatási és Kulturális Minisztérium Könyvtári Osztálya megkezdi a szakfelügyeletet a szolgáltató könyvtárak körében. A szakfelügyelők – többek között – azt fogják ellenőrizni, hogy azon községek önkormányzatai, amelyek kérték könyvtáruk levételét a nyilvános könyvtári jegyzékről, valóban biztosítják-e továbbra is a kötelező könyvtári ellátást a településen.

2006-ban három jegyzék² látott napvilágot, közülük a 2006 januári speciális, ún. törlési jegyzék, azaz csak a nyilvános könyvtárak jegyzékéről törölt könyvtárakat tartalmazta. A korábbi hagyományoknak a 13. és 14. jegyzék felelt meg, de az utóbbi annyival több, hogy a teljes jegyzék anyagát tartalmazza³. E két jegyzékre összesen 20 könyvtár kérte felvételét, melyből 14 könyvtár, vagyis a jelentkezők 70 százaléka került fel ténylegesen. A jegyzékre felkerült 14 könyvtár alaptevékenység szerinti megoszlása:

	13. jegyzék	14. jegyzék
egyetemi könyvtár	1	0
szakkönyvtár	3	0
községi könyvtár	4	2
városi könyvtár	2	2

A 2005 év végi állapothoz képest⁴ 2127-ről 1976-ra csökkent a nyilvános könyvtárak száma, egyrészt 14 könyvtárat felvettünk a jegyzékre, másrészt a 12. jegyzékről 43, a 13. jegyzékről 57, a 14. jegyzékről pedig 65 könyvtárat, azaz összesen 165 könyvtárat töröltünk az önkormányzatok kérésére. 2006-ban összesen *hatszor* több könyvtárat töröltünk a jegyzékről, mint 2005-ben.

**A nyilvános könyvtárak jegyzéke
2002–2006**

Alaptevékenység	2002	2003	2004	2005	2006. április	2006. október	2006. évi törlés	2002–2006 összesen
Megyei könyvtári feladatok ellátása	19							19
Városi könyvtári feladatok ellátása	219	5			2	1	-1	226
Városi és országos szakkönyvtári feladatok ellátása	1							1
Városi és iskolai könyvtári feladatok ellátása	42	-11	1					32
Községi könyvtári feladatok ellátása	1132	37	26	-14	2		-118	1065
Községi és iskolai könyvtári feladatok ellátása	455	27	24	-1	2	2	-46	463
Nemzeti könyvtári feladatok ellátása	1							1
Nemzeti gyűjtőkörű és egyetemi feladatok ellátása	1							1
Digitális könyvtári feladatok nyilvános könyvtári ellátása	1							1
Országos szakkönyvtári feladatok ellátása	9			-1				8
Szakkönyvtári feladatok ellátása	28	4	11	7	3			53
Egyetemi könyvtári feladatok ellátása	30			-1	1			30
Főiskolai könyvtári feladatok ellátása	35	-3	1	1				34
Egyházi könyvtári feladatok nyilvános könyvtári ellátása	14	2						16
Egyházi és iskolai könyvtári feladatok nyilvános könyvtári ellátása	2							2
Iskolai könyvtári feladatok nyilvános könyvtári ellátása	1		1					2
Munkahelyi könyvtári feladatok nyilvános könyvtári ellátása	16	-1						15
Munkahelyi és városi könyvtári feladatok nyilvános könyvtári ellátása	5		1			1		7
ÖSSZESEN	2011	60	65	-9	10	4	-165	1976

Az idei és a tavalyi táblázat adatait összevetve megállapítható, hogy a legnagyobb változás a községi (és iskolai) könyvtárak számában mutatkozott. A 2005-ös állapothoz képest 2006-ban 10 százalékkal csökkent a nyilvános könyvtárak jegyzékén található községi (és iskolai) könyvtárak száma. Ez a kistéleplési önkormányzatok számára előnyösebb forma – a szolgáltatásmegrendelés – előtérbe kerülésével magyarázható.

2006-ban a nyilvános könyvtárak jegyzékére került néhány szakkönyvtár közül felhívnom a figyelmet a Magyar Írószövetség Könyvtárára és az MTA Számítás-technikai és Automatizálási Kutató Intézet Könyvtárára. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a városok közül Dunavarsány és Óriszentpéter hitelesített alapító okirataik alapján szintén felkerültek végre a nyilvános könyvtárak jegyzékére.

Hat könyvtár kérelmét utasította el az OKM Könyvtári Osztálya, az elutasítás okai között megemlíthető például, hogy a település képviselő-testületi határozatot küldött be és nem alapító okiratot, vagy összevont intézmény esetében már az alapító okirathból is kiolvasható volt, hogy nem biztosított a könyvtár mellérendeltsége és szakmai önállósága az intézmények sorában. A közoktatási, a közművelődési feladatok ellátása és a települési könyvtári ellátás biztosítása az önkormányzatok számára mellérendelten kötelező feladat. Amennyiben a település nyilvános könyvtár fenntartásával, de összevont intézmény keretében látja el a feladatot, akkor is biztosítaniuk kell az egyes intézmények mellérendeltségét és szakmai önállóságát. Nem szerepelhet például az iskola alapító okiratában a települési könyvtári ellátás csupán kiegészítő feladatként. (Pontosabban az iskolai könyvtár esetében igen, de akkor nem szerepel a nyilvános könyvtárak jegyzékén.) Tehát ha összevont intézmény részeként működik a könyvtár, akkor az összevont intézmény alapító okiratát kell beküldeni. Az oktatási és a könyvtári tevékenység mellérendelt viszonyban van, ezért biztosítani kell az összevont intézményen belül is a könyvtár szakmai önállóságát (pl., hogy az éves állománygyarapítási keretről a könyvtáros rendelkezessen). Az összevont intézmény alaptevékenységeinek a megfogalmazásakor is figyelembe kell venni ezt a kettősséget annak érdekében, hogy a két tagintézmény feladatai elváljanak egymástól, vagyis az oktatási és a közgyűjteményi alaptevékenységeket – amelyek egyenrangú feladatai az intézménynek – a tagintézmények bontásában kell rögzíteni. Továbbá önállóan létrehozott költségvetési szerv (pl. könyvtár) vezetője felett egy másik költségvetési szerv (pl. iskola) vezetője nem gyakorolhatja a munkáltatói jogokat. Az önkormányzati intézményvezetők esetében a polgármester gyakorolja a munkáltatói jogokat, a kinevezés és a felmentés pedig a képviselő-testület hatásköre.

A 2004-ben és 2005-ben várossá nyilvánított települések közül *Cigánd, Csorvás, Kemece, Kisköre, Kistarcsa, Ócsa* és *Pálháza* könyvtárainak hitelesített, módosított alapító okiratait várom még.

Összességében megállapítható, hogy 2004-hez képest mintegy harmadára csökkent a jegyzéken szereplő „problémás könyvtárak”⁵ száma, nyilván ez azzal a tendenciával magyarázható, hogy mind több önkormányzat kérvényezi könyvtárának levételét a jegyzékről a 2005. évtől kezdődően. Ezek a könyvtárak ugyanis – egy-két kivételtől eltekintve – egyébként sem feleltek meg a nyilvános könyvtárak alapkövetelményeinek.⁶ A nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről szóló 64/1999. (IV. 28.) kormányrendelet 4. § (4) és (5) bekezdése szerint a nyilvános könyvtár alapkövetelményei teljesítésének ellenőrzése a statisztikai és a szakfelügyeleti jelentések alapján történik, és az alapkövetelményeket nem teljesítő könyvtár törölhető a jegyzékről. Emellett az önkormányzati (kistélepülési) könyvtárak nyilvános könyvtárak jegyzékéről való önkéntes lejelentkezéssel egyúttal tulajdonképpen megvalósul a jegyzék oly régóta tervezett (ön)revíziója is.

JEGYZETEK

- 1 64. § (1) A települési és a megyei könyvtári ellátás biztosítása a helyi önkormányzatok kötelező feladata.
(2) Az (1) bekezdésben meghatározott feladatot a községi, városi, megyei jogú városi önkormányzat nyilvános könyvtár fenntartásával, vagy önkormányzatok közötti társulásban nyilvános könyvtár fenntartásával, vagy nyilvános könyvtár szolgáltatásának megrendelésével teljesítheti.
- 2 Kulturális Közlöny, 2006. 4. sz. 422–426. p.; Kulturális Közlöny, 2006. 8. sz. 908–916. p.; Kulturális Közlöny, 2006. 18. sz. 1881–2032. p.
- 3 Teljes jegyzék korábban: Kulturális Közlöny, 2002. 21. sz. 1034–1166. p.
- 4 Vö.: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2006. 7. sz. 11. p.
- 5 Értem ezen azokat a nyilvános könyvtárakat, amelyeknek a szakfelügyeleti jelentésben vagy a statisztikában szereplő adatai és a nyilvános könyvtárak jegyzékéhez bejelentett adatai eltérőek.
- 6 Általában szakfeladaton működtek, illetve a szakfelügyeleti jelentések alapján következtethetünk erre.

BÁB-, DRÁMA- ÉS MÉDIAPEDAGÓGIA KÖNYVTÁROSOKNAK

60 órás (2×4 napos), akkreditált továbbképzés Budapesten

A foglalkozások az alábbi témakörök alapszintű megismerését szolgálják: Bevezetés a drámapedagógiába, Hagyományismeret, Dramaturgiai alapismeretek, Dramatikus improvizáció I.–II., Alkalmazott drámajátékok, Bábjátékos alapismeretek, Rendezőtanári alapismeretek, Beszédművészeti alapismeretek, Vers- és mesemondás, Csináljunk rádiót!, A családi videózástól a televíziós műsorszerkesztésig

Szakmai vezető: Gabnai Katalin

Időpont: 2007. szeptember 10–11–12–13. és október 15–16–17–18.

Helyszín: Leonardo da Vinci ház Drámatéka (1082 Budapest, Leonardo da Vinci u. 41. fszt. 3.)

A tanfolyam 60 órája a könyvtárosok kötelező hétéves továbbképzési tervébe felvehető (kivéve: könyvtárostánárokat), a tanfolyam elvégzéséről a Könyvtári Intézet tanúsítványt ad ki.

A tanfolyam díja: 50 000,- Ft, időbeosztása feltétlenül folyamatos budapesti tartózkodást kíván a 2×4 nap alatt (az órarendbe egy-egy este színházlátogatás illeszkedik, bizonyos gyakorlati napok órái este lesznek stb.).

Kérjük, hogy a Könyvtári Intézet honlapjáról letölthető jelentkezési lapokat (<http://www.ki.oszk.hu/107/download.php?view.108>) legkésőbb 2007. július 10-éig juttassák el postai úton a Könyvtári Intézetbe (illetve legalább jelezzék részvételi szándékukat a hangodi@oszk.hu e-mail címen, vagy telefonon: 06-1-224-3821, 06-30-368-2258).

Haszon, nyereség és hozam a könyvtárban

Ez a cikk az információs és könyvtári szolgáltatásokat mikroökonómiai szempontból tekinti; egy modellt mutat be. Mint minden modell, szükséges leegyszerűsítéseket használni, ám tapasztalati összefüggései megállnak akkor is, ha hatásait nem vesszük figyelembe. Megismerésük azonban lehetőséget kínál a tevékenység tudatos alakítására. E mikroökonómiai modell mellett számos használati lehetőséget kínál különféle könyvtári tevékenységek esetében.

Első hallásra sokaknak idegennek tűnhet a könyvtárral kapcsolatban a haszon és a hozam fogalma. Az utóbbi nem véletlenül az üzleti világ alapvető fogalma, és ilyen módon magyarázatot érdemel az információs és könyvtári szolgáltatással való kapcsolata.

Ahogy a közgazdasági alapvetések is írják, a vállalkozások (szervezetek) alapvető céljai:

- nyereség (vagy haszon, eredmény) szerzése, elérése,
- a stabilitásra, illetve a megújulásra való törekvés (lényegében a vagyon növelése).

Máshogyan fogalmazva mondhatjuk: érték gazdaságos előállítás – azaz a bemenetek (nyersanyagok, pénz, szakértelem, menedzsmentismeretek stb.) összértékét meghaladó kimenetek (termékek, szolgáltatások) előállítás. Ez utóbbi érték a termelőnek vagy szolgáltatónak, és érték a vevőnek, használónak is. Ugyanis eredményes folyamat esetén a vevőnek megéri átvenni a terméket, szolgáltatást a termelőtől, illetve szolgáltatótól. Ám, ha a bemenet értékét – nagyobb időszakon át – nem haladja meg a kimenet értéke, a vállalkozást be kell zárni, a szervezetet meg kell szüntetni. Közgazdasági értelemben *hasznosnak* tekintünk minden olyan anyagi vagy nem anyagi jószágot (pl. könyvtárat vagy információszolgáltatást, lexikont), amely képes szükségletet kielégíteni, és amelyre a társadalom valamely tagjának hiányérzete van.¹ E hiányérzet egyik leggyakrabban említett mutatója esetünkben a könyvtárhasználók száma (fizikai vagy virtuális látogatás, kölcsönzés stb.).

Bemenetek és kimenetek a könyvtárban

A fenti analógiára könyvtári tevékenységben is értelmezhetjük a *hasznot*, amely a kimenet és a bemenet különbsége. A könyvtár a közjavak közé tartozik: szolgáltatásai által (potenciálisan) használóiban szubjektív hasznosság-érzetet vált ki, illetve alapesetben nem zárja ki más számára a hasonló hozzáférést. Hogy a fenntartó a közösség tagjai számára e közjószágot biztosítsa, szervezetet hoz(ott) létre. Erre, pontosabban a szolgáltatás biztosítására törvény kötelezi (azaz nem a

közvetlen használói igény). A szolgáltatás érdekében forrásokat biztosít. Ez a *bemenet* a könyvtárosi szakértelemben, a költségvetési összegben, az épületben, a könyvtári dokumentumokban, a (szakmai) kapcsolatokban stb. testesül meg. A *kimenet* például az a tájékoztató szolgáltatás², amelyet ténylegesen igénybe vehetnek a használók. A haszon mutatója az elégedett használó³, tehát nem önmagában az elérhető szolgáltatás. Lehet közvetett hatással is számolni, bár a mások által könyvtári szolgáltatást igénybe vevő látens – mármint a szolgáltatást mások által igénybevevő – használók száma elhanyagolható⁴, a többi lehetőség, például egy kistelepülés vagy egy felsőoktatási intézmény önmagában vett népesség- vagy hallgatómegtartó vagy -vonzó hatása még nehezebben mutatható ki. A használói össz-elégedettségnek – a fentiek analógiájára – meg kell haladnia az inputok értékének összegét. Ha ez tartósan nem valósul meg (az output és input hányadosa kisebb egynél), akkor a fenntartó racionalizáló vagyongazdálkodása hatására a könyvtárak rendre szembesülnek a hatékonyságnövelési célzaton túli költségcsökkentéssel, s ha van törvény által biztosított lehetőség rá, akkor a bezárással. Fontos még megjegyezni, hogy e döntéseket nem a könyvtár arculata (mutatni kívánt képe), hanem imázsa (befogadóban kialakuló képe) alapján hozzák meg. Ez kételkedtlenül felértékeli a használókkal és fenntartókkal való kapcsolatot, amely leginkább a szolgáltatás használói percepcióját jelenti. Demokratikus közösségekben természetesen az előbbi a hangsúlyos.

A könyvtári tevékenység teljesítményének mutatóit elemeire is bonthatjuk. Lehet például piacfedés, hatékonyság, eredményesség, költséghatékonyság stb. növelése; a gyakorlatban a használói elégedettség a tájékoztatói válaszokkal, a szolgáltatni nem tudott címek számának csökkenése stb.⁵

A rendszer bemeneti és kimeneti tényezői

Input: a rendszer működéséhez szükséges javak (szakértelem, dokumentumok, kapcsolatok, társadalmi elfogadottság, pénz stb.)	Output: a rendszer által kibocsátott javak, dolgok
Ráfordítás: gazdasági értékkel bíró input	Hozam: gazdasági értékkel bíró output
Költség: a ráfordítás pénzben kifejezve (eredményt alakít a tárgyévben)	Termelési érték: a hozam pénzben kifejezve (eredményt alakít a tárgyévben)
Kiadás: a rendszerből kiáramló pénz (pénzmozgással jár)	Árbevétel: pénzügyileg realizált érték (pénzmozgással jár)

Gyakori vélekedés, hogy a könyvtári (vagy pedagógiai, orvosi, rendőri) tevékenység mérése nem lehetséges. Tény, hogy e „lágy” tevékenységek ügyes megragadása nagyobb felkészültséget igényel, mint pl. a legyártott cipőfűzők száma. Bár, ha meggondoljuk, hogy a pedagógusok a gyerek tudását mindössze akár ötfokozatú skálán is képesek sok évtizede mérni, akkor viszonylagossá válik a korábbi vélemény. Valójában a valósághoz „jól” közelítő méréshez érdemes többtényezős kosarat használni. Ilyen például a kiegyensúlyozott teljesítménymutatók (balanced scorecard – BSC) rendszere.⁶ Egyszerűsített példával: az adott idő alatt egy olvasóval való foglalkozás, illetve a sok olvasó kiszolgálásának ellentétes kívánalma e módszer által kiegyensúlyozható.

A *termelési érték* így összeadódhat egyébek között például

- a használók által (könyvtár hiányában) kiadandó dokumentumbeszerzési összegből,
- az információ utáni szaladgálás munkaidő-költsége közötti különbségből – egyéni, illetve könyvtárhasználói esetben,
- az iskolai könyvtáros által kínált jó olvasmány, illetve ennek hiányából adódó tanulásiidő-változásból

és hasonló tételekből, amelyeket valóban elég nehéz mérni. Bár összehasonlító célzattal elvileg megkérdezhető, hogy mennyit fizetnének a használók egy-egy dokumentum néhány napos használatáért, vagy mennyi időbe telik adott szinten elsajátítani az *Anyám ryúkját*. Egyszerűbb használói elégedettségmutatókat alkalmazni kérdőíves felmérésben, amelyet ismételve változásában mutatja meg a *hozamot*.⁷ E mutatót hasznos lehet olyan számításoknál figyelembe venni, mint például: iskolai könyvtárba érdemesebb-e venni tankönyvet vagy hasznosabb a diákokat közvetlenül vagy egyénileg támogatni.

A könyvtár kimenetét nem vagy csak részben, egyes tevékenységei esetében érdemes *árbevételével* mérni. Ilyen lehet, ha térítéses információs szolgáltatást vállal fel, vagy térítésért szolgáltat sikerkönyveket, kínál nyomtatást, ad bérbe termet stb. Közkönyvtár, illetve felsőoktatási vagy iskolai könyvtár esetében e tevékenységek megléte – bár kívánatos, nem általános.

A fentiek alapján látható, hogy könyvtári szolgáltatás esetén nem célszerű a teljesítményt közvetlenül bevétellel vagy termelési értékkel számolni. Ám a szolgáltatónak érdemes ezen adatokat összehasonlításra, saját elmozdulásának mérésére, arányításra használni. És joggal tűzhet ki maga elé ezeken alapuló célokat, például:

- a településen a könyvtárhasználók számát egyik évről a másikra 10 százalékról 14 százalékra emeli,
- a könyvtári blogban generált kommentek 10 százalékkal való emelése,
- egy dokumentumra (vagy azon belül – típusra, szakterületre) vonatkozó éves kihasználtsági mutató 0,2-ről 0,3-ra emelése,
- a hallgatói lemorzsolódás 70 százalékról 60 százalékra csökkentése,
- árbevételének x százalékkal növelése (több használat elérésével, áremeléssel vagy éppen csökkentéssel, a hozzáférés növelésével).

A fenti módokon a könyvtár hozamot könyvel el; növeli credményességét. A könyvtári hozamot tehát jóval szélesebb körben értelmezzük, mint a forintban mérhető bevétel. „A *politikusok és döntéshozók egyre inkább közgazdasági szemlélettel tekintenek a könyvtárakra, figyelmen kívül hagyva demokratikus intézményi szerepét. A könyvtár használóit manapság fogyasztóknak (consumer) illik nevezni, divat a könyvtárakat cifra könyvesboltok mintájára berendezni, és ajánlott a piaci modell szerint egymással versenyeztetni őket. Pedig – mint Mintzberg rámutat – a társadalom bizonyos intézményeket éppen azért tart fenn a köz pénzéből és támogatásával, mert a működésükből származó hasznot igen nehéz objektív kritériumok alapján mérni. Az iskola, a könyvtár, a múzeum és a többi kulturális intézmény kétségtelenül hatással van a társadalomra, de ez a hatás sokkal észrevétlenebb módon nyilvánul meg, mint a profitorientált vállalkozásoké.”⁸ Tehát amellet, hogy a közpénzből, adóforintokból fenntartott szolgáltatás*

menedzselése esetén (is) imperatívusz a körültekintő forrásfelhasználás, az eredményes, egyben hatékony gazdálkodás továbbra is jogos és kívánatos a kulturális, társadalmi és szociális szempontú megközelítés.

A hasznosság érzete...

A könyvtár hasznosságának vagy kimenetének megítélése – mint a szolgáltatásoké általában – meglehetősen szubjektív. Az alábbi dolgok befolyásolják – a belsőől a külső, nem befolyásolható tényezők felé haladva:

1. Kommunikáció (a könyvtáros viselkedése a szolgáltatás nyújtása közben).
2. Maga a szolgáltatás (pl. egy megfelelő szakcikk fénymásolata az olvasó kezébe kerül).
3. Közvetlen használói költségek, pl. használói díj, közlekedési költség (ezek részben növelik a presztízst és az elvárásokat; részben vonzanak, részben eltántorítanak lehetséges használókat).
4. Közvetett használói költségek (pl. küszöbfelelem legyőzése, könyvtári rendszer ismerete, az OPAC-használat ismerete, a kommunikáció esetleges kevésbé barátságos könyvtárossal stb.).
5. A könyvtár imázsa (általában mennyire kedvelt, hasznosnak tartott hely).
6. A használói rászorultság mértéke (más vizsgaidőszak közben, mint utána).
7. A használó személyes habitusa, kultúrája (pl. képzetesebb használó nagyobb igényekkel áll elő).
8. Alternatív szolgáltatók léte (ha az anyag otthonról is letölthető, nem megyek a könyvtárba).

Mindezekből következik, hogy a könyvtár által előállított hasznot elég nehéz egzakt módon meghatározni. (Gyakori tapasztalat, hogy hatalomkultúrában, ahol a szóbeli nyilatkozatok általában fontosabbak a cselekedeteknél, pl. az önkormányzati tisztségviselők verbálisan nagyobbra, a költségvetési szavazásnál alacsonyabbra értékelik a könyvtári szolgáltatást. Ezért könyvtárosi realitásérzékről tesz tanúságot a verbális gesztusok figyelmen kívül hagyása.) Az input és az output közötti viszony érzékelése is szubjektív. Ismét előkerül a PR, azaz a bizalomépítés eszköze.

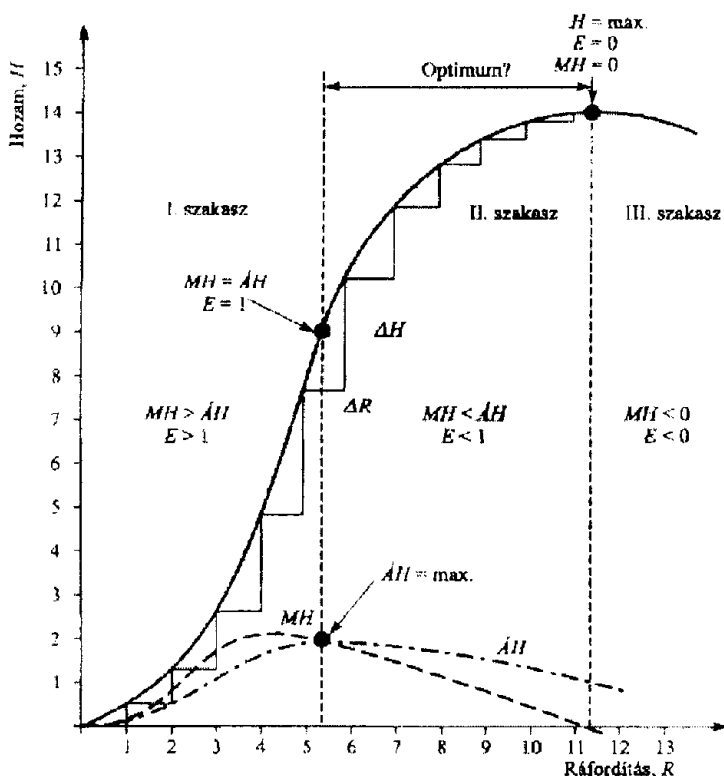
Az aktív, erősségeire építő könyvtár a felsoroltak közül a belső – általa megváltoztatható – körülményekre összpontosít. Ellenkező esetben rendre a külső tényezőkre terelődik a diskurzus, s ez sokkal kevésbé hatékony.

A ráfordítás optimális szintje

Kellő felmérések hiányában nehéz tapasztalati értékeket adni, hogy adott kimeneti növekményt mennyi bemenetnöveléssel lehet elérni. Azaz, mekkora a hatékonyság, a *ráfordítás-elaszticitás* (egy százalékos ráfordításnövelés mekkora hozamnövekedést vált ki). Hiszen nem mindegy, hogy például a két százalékos növekedés 50 vagy 80 ezer Ft-ból valósul meg. A hozamgörbére tekintve [ld. az ábrát; $H = f(R)$; hozamváltozás a ráfordítás függvényében] látható, hogy annak különböző szakaszain más és más az elaszticitás. E kérdéseket a könyvtáron belül

gyakran nem vizsgálják. Egyrészt, mert sokan úgy érzik, hogy még mindig nincsenek rászorítva, másrészt hiányzik hozzá a megfelelő szakismeret, vagy nincsen tapasztalat más könyvtárak (pláne hasonló tevékenységet végző piaci vállalkozások) hasonló gyakorlatáról (benchmarking). Amikor pedig mégis van összehasonlítási alap, akkor a kimutatott magasabb ráfordításokat leggyakrabban a „saját speciális helyzet” magyarázza (amely bizonyos esetekben akár jogos is lehet). Mindemellett a ráfordítás sokszor belsőleg is optimalizálható. Ehhez óvatosan növelni–csökkenteni szükséges a ráfordítást. Egyszerű példákkal:

- változtatjuk a polcon lévő kerteszzettel foglalkozó *könyvek számát*, miközben figyelemmel kísérjük a használat alakulását (példánkban figyelni kell a használat periodikusságára, egyben feltételezzük, hogy az elvett-hozzáadott kiadványok használati minősége homogén)⁹
- a könyvtári *honlap logfájlijait* elemezve naponta, hetente vagy havonta optimalizáljuk finomhangolással a szerkezetet – figyelve a látogatási statisztikát.
- változtatjuk a kölcsönzésben lévő *munkatársak számát*, és vizsgáljuk a kölcsönzési sebességet, várakozási időt vagy kérdőívvél a használói elégedettséget (a munkatársak azonos felkészültségét feltételezzük)
- bútorok mozgatásával módosítjuk a tájékoztatói *helyiség alapterületét*, és vizsgáljuk a referenzkérdések számának alakulását.

Kísérleteink jellemzően az ábrán vastag vonallal jelölt ráfordítás–hozam kapcsolatot rajzolják ki (ún. általános alakú termelési vagy hozamfüggvény). Ha tehát (nullától) növeljük a ráfordítást,

- I. szakasz: A hozam (igénybevétel, elégedettség, referenzkérdések száma) egyre meredekebben emelkedik. Az elaszticitás nagyobb egynél.
- II. szakasz: A hozam a marginális hozam (MH ; a pótlólagos ráfordításegységre jutó hozamváltozás) csúcsának elérése után egyre lassabban növekszik; a pótlólagos ráfordítások haszna ugyanis csökken. (Pl. a dokumentumleírás pontosságát 50-ről 60%-ra emelni lényegesen kisebb befektetést igényel, mint mondjuk 95-ről 97%-ra. A 100% elérése pedig irracionális terv.) Az elaszticitás kisebb egynél, de még pozitív. Ez a racionális gazdálkodás szakasza.
- III. szakasz: Az átlaghozam csúcsának elérése után a hozam csökkenni kezd. Ez utóbbi esetén gondolhatunk pl. arra, hogy a kis helyen nyüzsgő referenz-könyvtárosok akadályozhatják is egymást a munkában, vagy a megnövelt dokumentumszám megnehezíti az olvasó számára a kiválasztást stb. Az elaszticitás negatív.

Látható, hogy a ráfordítás (R) egyes szakaszaiban eltérő az ún. marginális vagy határhozam (MH), ami a pótlólagos ráfordításegységből fakadó hozamváltozást (ΔH) jelenti. $MH = \Delta H / \Delta R$. Az átlaghozam ($\bar{A}H$): egységnyi ráfordításra jutó hozam: $\bar{A}H = H / R$. Az elaszticitás (E) pedig: $E = MH / \bar{A}H$. Lehet, hogy e képletek elsőre riasztónak hatnak, de segítenek a ráfordítások optimalizálásában.

A kísérletezéssel (a ráfordítás le-fel mozgásával) megállapíthatjuk, hogy a hozamgörbe mely szakaszán vagyunk. Nyilván a II. szakasz érdemes megcéloznunk, ahol elég magas, bár már csökkenő a határhozam. (Egyéni tapasztalat szerint állomány nagyság tekintetében elég gyakori a III. szakaszban lévő könyvtár – ami természetesen előrevetíti a terek szűkössége miatti alacsonyabb használói elégedettséget is.¹⁰ Gyakori jelenség, hogy nagyarányú selejtezés után a használói elégedettség növekszik.)

A hozamgörbét egy lépcsőzetes vonal is követi, amely arra utal, hogy gyakran nem lehet minden átmenet nélkül változtatni a ráfordítást. Nem tudunk egyidőben másfél tájékoztatót beállítani, hanem vagy egyet vagy két főt. Ám nagyobb dokumentummennyiség kezelésekor egy-két könyv mennyiségű finomszabályozás „simává” teszi a görbét.

A maximalizmus ellen

A 100 százalékról való lemondást ne tekintsük a minőség vagy pláne a könyvtárhasználók elleni merényletnek. Ugyanis ügyféloldalon is csökken a határhaszon. Gondoljunk arra, hogy egy adag étel elfogyasztása jól esik. Talán kettő is, de az utóbbi már nem okoz az előbbivel arányosan növekvő élvezetet. Háromnál, pláne négyenél pedig már negatívba csap az „élvezet”. Ezt az összefüggést fogalmazza meg *Gossen I. törvénye*, azaz a *csökkenő határhaszon elve*. Példákkal:

- A tájékoztató által használóra fordított idő növelése egy darabig az olvasó kedvére van. A mennyiség növekedését azonban nem követi a be-

fogadó hasznának növekedése, míg végül terhekké, így károsná is válhat a túlbuzgó könyvtáros. (A foglalkozás mennyiségét természetesen a használók más-más mértékben érzik kívánatos szintűnek, azért a könyvtárosnak e rejtett igény szintjét a referenzinterjú során és a nonverbális megnyilvánulásokból azonosítania kell.)

- *A szolgáltatott információ* (vagy könyv, cikk, olvasnivaló) mennyisége is visszautíthat.
- *Termék-előállításra vagy szolgáltatásra fordított idő*: ha egy 500 tételes bibliográfiában adott időráfordítás mellett egy-két hiba marad, általában elfogadható – szemben a 0 hibapontos, de emiatt dupla annyi ideig (azaz megnövelt ráfordítással) készített–ellenőrzött jegyzékkel.

(Megjegyzendő, hogy a használó számára gyakran az idő a kritikus tényező, tehát hajlandó engedni a minőségből, bár ez a könyvtáros alapmentalitás számára sokszor nehezen fogadható el. A használó elégedettsége érdekében azonban általában szükséges meglépni ezt. Ellenkező esetben a használó nem a könyvtári információszolgáltatást veszi igénybe.) Mindezek kiváló lehetőséget jelentenek a ráfordítás és a hozam optimalizálására. Cél: a hozamgörbe II. szakasza.

Lejárt a sarkítás ideje

Vissza-visszatérő diskurzustéma a modern világban az elüzetliesedő könyvtár vizionálása. Ez a szocializmus évtizedeiben rögzült elvek és az összehasonlítási alapok hiánya miatt érthető is. Ám túlzottan leegyszerűsítő képlet az olvasóként ráfordítást nem kímélő könyvtár és könyvtáros „valóságát” szembeállítani a kizárólag nyereségességi szempontokat szem előtt tartó „pénztárgép”-könyvtárossal. Mint sok más területen, itt is a megfelelő arány megtalálása válhat a közösség hasznára: az adófizetők pénzéből körültekintően gazdálkodó, igényeiket jól szolgáló információs és könyvtárosi tevékenység.

JEGYZETEK

- 1 Mikroökonómia (szerk. Kopányi Mihály). - Budapest, KJK Kerszöv, 2002. - 3. p.
- 2 A szolgáltatás jellemzője a termékekkel szemben: nem tárolható, személyfüggő, megfoghatatlan, keletkezése egyidejű az „elfogyasztásával”.
- 3 Alakulásukról pl.: Nagy Attila: Szakemberek helyett gépek? Változási tendenciák a könyvtárhasználati szokásokban. = Könyvtári Figyelő, 2006. 4. sz. 457–467. p.
- 4 Péterfi Rita: A könyvtárhasználati szokások alakulása a számítógép- és az internethasználat tükrében. = Könyvtári Figyelő, 2006. 4. sz. 468–483. p.
- 5 Bővebben ld.: MSZ ISO 11620, Információ és dokumentáció. Könyvtári teljesítmény-mutatók.
- 6 Pl.: Nigel Penny: An approach to strategic planning and strategy management at national libraries. = Alexandria, 2005. 3. sz. 149–156. p. Referálva: Stratégiai tervezés és stra-

- tégiai menedzsment a nemzeti könyvtárakban / Hegyközi I. = Könyvtári Figyelő, 2006. 4. sz. Mancsi: [http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/\[in=ref1.in\]/?06/212*55021](http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/[in=ref1.in]/?06/212*55021). A BSC-ről még: <http://www.gmconsulting.hu/inf/kit/hircsokor/menedzsment-eljarasok.htm#bsc>
- 7 Könyvtárak és megtérülés ügyében nemzeti, köz- és iskolai könyvtárak példáját, ld.: <http://www.gmconsulting.hu/inf/kit/hircsokor/megterules.htm>
- 8 John Buschman: Staying public: the real crisis in librarianship. = Americal Libraries, 2004. 7. sz. 40–42. p. Referálva: Megmaradni a köznek ... a könyvtárak alapvető problémája / ref.: Fazokas E. = Könyvtári Figyelő, 2005. 3. sz. [http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/\[in=ref1.in\]/?05/204*51355](http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/[in=ref1.in]/?05/204*51355)
- 9 Pl.: Konrad Umlauf: Bestandaufbau in der dreiteiligten Bibliothek. = Buch und Bibliothek 1992. 9. sz. 800–808. p. Referálva: Állományépítés a hármas tagolású könyvtárban. A korábbi koncepciók továbbfejlesztése. = Könyvtári Figyelő 1993. 2. sz.: [http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/\[in=ref1.in\]/?93/136*16931](http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/[in=ref1.in]/?93/136*16931)
- 10 Mikroökonómia (szerk. Kopányi Mihály). – Budapest : KJK Kerszöv, 2002. – 54. p.

Mikulás Gábor

„...a szentesi könyvtár már a valódi gazdálkodás jeleit mutatja”

Beszélgetés G. Szabó Lenkével, a szentesi könyvtár ügyvezetőjével

Szentesen a városi könyvtár kht. formában működik immár tíz éve. A Városi Könyvtár Közhasznú Társaság ügyvezetőjét kérdeztük a kht. működtetésének tapasztalatairól.

– *Hogyan vetődött fel a könyvtár kht. formában történő működtetésének az ötlete?*
 – Fontos leszögezni, hogy Szentes Város Önkormányzata nem a szolgáltatással kapcsolatos szakmai szempontok és nem is a megtakarítások reményében hozta létre a kht.-t, teljesen praktikus szempontok vezérelték: 1997-ben a képviselő testület úgy döntött, hogy a város központjában évtizedek óta romosan álló zsinagóga épületét felújítja, és könyvtár céljára átalakítja. E beruházás lebonyolítására alapította a kht.-t, és mivel saját erőből finanszírozta az építkezést, így látta biztosítottnak, hogy a közel 30 millió forintot jelentő áfát visszaigényelje, hiszen erre az összegre szüksége volt a munka befejezéséhez.

Az épületet 1998 szeptemberében adták át, tulajdonképpen ekkortól működik ténylegesen könyvtárként.

– *Milyen változásokat jelentett az új működtetési forma?*

– A könyvtári tevékenység kettévált: a Könyvtár Kht. feladata a 14 év feletti könyvtári ellátása lett, míg a gyermekkönyvtári feladatokat a korábbi Városi Könyvtár jogutódjaként, a részben önállóan gazdálkodó költségvetési intézményként működő Városi Gyermekkönyvtár látta el. Mivel az önkormányzat alapvetően nem kívánt változtatni a könyvtár működésén, a hagyományos könyvtári szolgáltatásokon, feladatokon túl nem kötelezte egyéb tevékenységre, nem rendelt hozzá semmilyen gazdasági tevékenységet, továbbra is vállalta mindkét intézmény fenntartási költségeit.

Bár maga a könyvtár nem került rosszabb helyzetbe, kérdésessé vált a dolgozók helyzete, hiszen a kht. alkalmazottaira nem a Közalkalmazotti Törvény, hanem a Munka Törvénykönyve vonatkozik. Azért, hogy a dolgozókat ne érje hátrány, közalkalmazotti jogviszonyuk megmaradjon, a könyvtárosok a Gyermekkönyvtár alkalmazottai maradtak, a kht. alkalmazásában mindössze az ügyvezető igazgató, valamint az újonnan felvett kisegítő személyzet (gondnokok, takarítók) került. A könyvtárosok a kht.-ban teljesítettek szolgálatot, de a társaság nem bért fizetett, hanem szolgáltatási díjat a Gyermekkönyvtárnak. Ez a rendszer nem sokáig működött zavartalanul. Előbb a jogszabályi változások kötelezték áfa fizetésére a kht.-t, majd egy ügyészségi, ezt követően 2002-ben egy APEH-vizsgálat minősítette ezt a rendszert jogellenesnek, és kötelezte az önkormányzatot a helyzet rendezésére. (Az ügyészség kilógásolta azt a – tulajdonképpen a működtetést nehezítő – helyzetet, hogy a kht. vezetője teljes felelőséggel tartozott a könyvtárért, a szolgáltatásért, viszont a dolgozók felett nem ő gyakorolta a munkáltatói jogokat, semmilyen kényszerítő eszköz, szankció nem állt rendelkezésére. A Gyermekkönyvtár vezetője mint munkáltató viszont nem rendelkezett a dolgozók munkájáról, munkavégzéséről személyes tapasztalatokkal, s ez a visszás helyzet alkalmat adott a félreértésekre, alkalmanként kibívóit jelentett a kötelezettségek alól.) Az APEH vizsgálata nem szolgáltatásnak, hanem munkaerő-kölcsönzésnek minősítette a helyzetet, és mivel költségvetési intézmény munkaerő-kölcsönzést nem végezhet, bírságot rótt ki, és a fennálló helyzet megszüntetésére kötelezte az érintetteket.

– *A közalkalmazotti státusz elvesztésének mi lett a következménye a dolgozókra nézve?*

– 2003 januárjában született meg a döntés az átszervezésről, és egy évig tartó kemény küzdelem után végül is 2004. január közepétől a dolgozók a kht. alkalmazásába kerültek. Bár közalkalmazotti jogviszonyuk megszűnt, az önkormányzat mint tulajdonos vállalta, hogy biztosítja számukra a hasonló munkakörben dolgozó közalkalmazottakat illető bért, jogokat és jutatásokat, valamint azt, hogy a felmondási időbe, illetve a végkielégítés kiszámításakor figyelembe veszi a korábbi közalkalmazotti jogviszonyt is. A vasúti kedvezmény ellentételezéseként pedig a jegy ellenében megtéríti az útiköltség 50 százalékát. Mindezt a munkaszerződés, valamint az önkormányzattal kötött külön megállapodás garantálja.

Újabb problémaként merült fel, hogy a kht.-ba felvett dolgozók a volt közalkalmazottakkal szemben hátrányos helyzetbe kerültek. 2005. január elsejétől sikerült elérnünk, hogy az ő bérüket is a közalkalmazotti bértábla alapján állapítsák meg.

– A kht. működéséről pár szót, ha ejtene...

– A Szentés Városi Könyvtár Kht. kiemelkedően közhasznú minősítésű szervezet, amely száz százalékban önkormányzati tulajdonú, tehát a tulajdonosi jogokat Szentés Város Képviselő-testülete gyakorolja.

A gazdálkodást könyvvizsgáló, míg a jogszerű működést háromtagú felügyelő bizottság ellenőrzi.

A gyakorlatban működésünk lényegesen nem tér el a költségvetési intézmények működésétől. Munkatervünket az Oktatási és Kulturális Bizottság hagyja jóvá, egyéb problémáinkkal a Polgármesteri Hivatal Művelődési Irodájához fordulhatunk.

A kht. üzleti tervét is a költségvetési intézmények költségvetéséhez hasonlóan készítjük el, hiszen az önkormányzat is ebben a rendszerben működik, így tudnak dönteni a támogatásról. Ez lényegesen részletesebb, mint a gazdasági társaságoknál egyébként elvárt forma. Szinte fillérekgig részletezzük, hogy mit mire kérünk, mert így szívesebben elfogadják, illetve a kisebb összegeket már nem nagyon lehet tovább csökkenteni.

Ugyanúgy tárgyalják a költségvetésünket a különböző bizottságok, a testület, a polgármester, mint a költségvetési intézményekét.

A költségvetési rendelet elfogadását követően kötjük meg – illetve évenként módosítjuk – a szolgáltatási szerződést, amelyben az szerepel, hogy a tárgyévi tevékenység egészére mekkora összeget biztosít az önkormányzat. Ebből már év közben nem vonnak el, bár erre szándék sem merült fel eddig. Ezt az összeget 12 havi részletben kapjuk meg. Mi abban a szerencsés helyzetben vagyunk – abból következően, hogy valóban saját intézményként kezelnek bennünket –, hogy az évközi változások esetén módosítják a szerződésben rögzített összeget, ha jut többlettámogatás. Például, amikor a közalkalmazottak év közben kaptak munkabéremelést, akkor azt dolgozóink is megkapták. Továbbá, ha évközi energiaár-emelés történik, akkor azt is megkapjuk kompenzációként. A költségvetés készítése idején általában már lehet tudni az ilyen energiaár-emeléseket, de a költségvetés beállítása az előző évi árak alapján történik mindig. A várható emelés összegét tartalékba teszi az önkormányzat, és év közben kapják meg az intézmények, így a kht. is, ha az erre kapott támogatás kevésnek bizonyul.

Év közben csak az általuk biztosított támogatásról kell részletesen számot adnunk. Egyébként a teljes évről májusban számolunk be, ekkor fogadja el a képviselő-testület a mérlegbeszámolót és a közhasznúsági jelentést.

Bár az önkormányzat és a kht.-nk remekül tudja már kezelni a helyzetet, mégis olykor kisebb zavart okoz, hogy a tárgyév nem fedi teljesen egymást a költségvetési intézményeknél (novembertől novemberig), és a kht.-nál (januártól decemberig). Ráadásul nálunk teljesítményelvű a gazdálkodás. Például a legszemléletesebb különbség, hogy a januárban megjött villanyszámlát – mivel a fogyasztás decemberi – mi még decemberre könyveljük, s ugyanez vonatkozik a decemberi munkabérekre is.

– Mik az eltérések a kht. és egy költségvetési intézmény gazdálkodása között?

– A mi gazdálkodásunk szabadabb. Mint már említettem, mi kapunk egy pénzösszeget, és azzal év végén kell elszámolnunk. Csak egyet kötött ki a város: a béreket nem léphetjük túl, kivéve, ha más helyről (pályázatból, saját bevételekből

stb.) többletbevételhez jut a könyvtár. Egyébként teljesen úgy gazdálkodhat a könyvtár, mint „otthon” a háztartásban. Gyors döntéseket hozhatunk, nem kell külön engedélyeztetni semmit. A gyors döntések során előnyösebb üzleteket lehet kötni. Például a Hunteka nevű könyvtári integrált rendszer bevezetésekor a gyors döntéshozatal révén féláron tudtuk beszerezni a programot.

A közelmúltban fölmerült, hogy esetleg visszazerveznek minket költségvetési intézménnyé, ekkor egy megbeszélésünk során a könyvvizsgálónk azt mondta, hogy ezt azért is sajnálná, mert a kht. jól működik, már a valódi gazdálkodás jeleit mutatja. Persze nem teljesen, hiszen nagyon jól tudom, hogy melyek azok a pontok, ahol nem úgy működünk, mint egy ténylegesen gazdálkodó szervezetnek racionális szempontok alapján működnie kellene. Gondolom, egy költségvetési intézménynél, ahol a személyi vagy egyéni felelősség sem akkora, vagy nehezebben érhető utol, még kevésbé működnek a piaci szempontok. A nagyobb szabadság nagyobb felelősséggel is jár. Ezért az intézményért én itt egy személyben felelek: a pénzért, a vagyonért, a szakmai működésért. Egyetlen aláíró és döntési helyzetben lévő személy vagyok, ennek minden következményével kell ezt vállalnom. Úgy gondolom, hogy mivel már hetedik éve vagyok ebben a pozícióban, átlátom az itteni folyamatokat, és elboldogulok.

– *És mi a véleménye, megéri a könyvtárnak szakmailag ez a nagy felelősség?*

– Amit én látok, hogy ez a fajta hozzáállás lendít a szakmai munkán, hiszen itt keményebben kell bizonyítani, hogy létjogosultsága van ennek a könyvtárnak, és hogy tényleg jól működik. Mivel bele vagyunk kényszerítve, hogy nap mint nap bizonyítsuk, nem hiába kapjuk a támogatást, nem hiába kaptuk ezt a fajta önállóságot, valamint a támogatásokért mindig meg kell harcolnunk, ezért sokkal komolyabban veszi mindenki a munkáját.

– *Akkor azt állítja, hogy a közalkalmazottak esetében nincs meg az effajta motiváció?*

– Korábban gyakran hangoztattam, és ezért sokan meg is sértődnek, hogy a közalkalmazotti lét és a költségvetési lét kényelmessé tesz, és sok esetben az ésszerűség ellen hat. A közalkalmazotti biztonság mára elfogni látszik, és a megszorítások lassan rákényszerítik az intézményeket a racionálisabb működésre.

Persze nagyon jól tudom, hogy itt is lehetne embereket elküldeni, ha nagyon-nagyon megszorítanak, lehetne a munkaidőn változtatni, ha nagyon rákényszerítenek. De én is úgy vagyok vele, amíg van más megoldás, nem küldök el embereket, hiszen még egy ekkora településen is, mint Szentes, nehéz munkát találni. Különösen a mi szakterületünkön.

2001 óta irányítom a könyvtárat, ez idő alatt az önkormányzat hatáskörébe tartozó intézményekben több alkalommal is volt létszámcökkentés. Mi megpróbáltunk előre menckülni, a szolgáltatások bővítésével meg tudtuk tartani a dolgozókat.

– *Tudna példát mondani az eltérő szemléletmódra, hogy mi a különbség a kht. és a közszféra gazdálkodása között?*

– Igen. Most jó példa erre a következő: a könyvtár kapta meg működtetésre a város újonnan kialakított Konferencia és Kulturális Központját. Tapasztalatok nélkül kellett elkészítenem az első költségvetést, megbecsülve a munkákhoz szük-

séges személyzetet, a működés költségeit, a ház „bevezetésének” kiadásait és a realisan elérhető bevételt. Mindent elég takarékosan kellett terveznünk, beleértve a személyzetet is. Amikor 2006-ban, a Magyar Kultúra Napján átadták a házat, még nem fejeződtek be teljesen a munkálatok, az intézmény csak részlegesen üzemelhetett. Így tehát én sem azzal kezdtem, hogy fölvettem az engedélyezett létszámú embereket, hiszen erre engem nem kényszerített semmi. A létszámot annak függvényében vettem föl, ahogy valóban el lehetett kezdeni a munkát. Hiszen annak semmi értelme, hogy csak azért vegyek föl embereket, mert megkaptuk rá a bérköltséget. Ez költségvetési intézményeknél nem így működik, ott általában mielőbb betöltik az álláshelyeket, hiszen ha nem veszik fel az engedélyezett létszámot, akkor ezeket a béreket elvonhatják, másra meg eleve nem tudja elkölteni. Summázva: nem sok érdeke fűződik hozzá, hogy takarékoskodjon, gazdálkodjon a megkapott pénzzel. Több bevételt ugyan mi sem értünk el ezzel a lépéssel, viszont kiadási oldalon megtakarítottunk. Természetesen nemcsak bérek esetében, hanem más esetben sem adunk ki fölöslegesen pénzt, mindig megkeressük a legésszerűbb, legtakarékosabb megoldásokat, ezért mi ugyanazt a pénzt hatékonyabban, hasznosabban tudjuk elkölteni.

– *Angyal Ádámtól olvastam több tanulmányt, amelyekben az állami pazarlásról és korrupcióról ír, nos, ez jutott most eszembe. Ott például a pályázati rendszereket is hasonló okokból tartja károsnak, hiszen sok esetben nem olyan pályázatokat írnak ki, amelyek valóban hasznosak lesznek az életben is. Másrészt az állami-önkormányzati szférában csak azért költenek el sok esetben pénzt, mert azt megkapták.*

– Igen, ez a pályázati rendszer szerintem sem túl jó, mert jelenleg az ember nem arra tud pályázni, amire valóban szüksége lenne, ami tényleges igényeket szolgálna, hanem pályázunk mindenre, mert pénzt kell szereznünk. Elvárja a fenntartó. Ekkor történik az, hogy kínunkban megteszünk mindent, hogy beleférjünk egy meghirdetett pályázati programba, továbbá számos olyan új szolgáltatást, programot azért indítunk el a könyvtárban, mert csak erre lehet pályázni, bár már előre tudjuk, hogy nem valódi keresletet elégtünk ki, de ezáltal legalább tudunk vásárolni számítógépeket, vagy bármi mást. Ráadásul a pályázatot úgy írják ki, hogy egy év után nem biztos, hogy fenntartható marad ez a szolgáltatás, hiszen a pályázatok többnyire nem teszik lehetővé a több évre való tervezést.

– *Bár a kht.-vá alakítást nem Ön vezérelte le, szerettem volna megtudni, hogy volt-e az átállás során valamiféle nehézség?*

– Mire gondol?

– *Arra, hogy egy ilyen átalakulás során bizonyára volt valamiféle szemléletváltás, több lett a felelősség, nem olyan kötött a gazdálkodás stb.*

– Itt eleinte nem volt igazából szemléletváltás. Kezdetben inkább az volt a gondom, hogy ugyanazok a berögződések működtek, amit megszoktak korábban. Mára már sokat változott a helyzet, igyekszünk kihasználni lehetőségeinket, önállóbbak vagyunk.

– *A könyvtárnak van vállalkozási tevékenysége?*

– Kezdetben az önkormányzat nem írt elő többletfeladatot a könyvtárnak, az egyébként szokásos térítéses szolgáltatásokon túl (fénymásolás stb.) nem folytatunk vállalkozói tevékenységet.

2006 januárjában adták át a volt Vármegyeháza felújított épületét. Itt kapott helyet a múzeum, a levéltár, valamint kialakítottak egy konferencia és kulturális központot, amelynek működtetése a kht. feladata lett.

Az épület nagyon szép, és sikerült felszerelni a működéshez szükséges korszerű technikával is.

Az indulás nem volt zökkenőmentes, sok esetben a rendezvények kapcsán kellett kisebb átalakításokat végezni, vagy módosítani, cserélni az eredetileg tervezett technikát.

Ahhoz, hogy egy vállalkozás nyereséges legyen, meg kell, hogy ismerjék, el kell fogadtatnia magát a piacon, ez hosszabb türelmi időt jelent, és addig a működést meg kell finanszírozni. Minden vállalkozás működtetéséhez szakemberek kellene, nem minden esetben lehet őket könyvtárossal kiváltani. Esetünkben sem könyvtáros, hanem kifejezetten e feladatra alkalmazott szakember szervezi a programokat.

Nagyon nagy baja a városnak, hogy nem jók a szálláslehetőségei, így konferenciaközpontként működtetni ezt az épületet borzasztó nehéz. Nyilván csak akkor lehet esetleg rentábilissá tenni, ha a turizmussal együttműködünk, és ha a város ezt a két célt össze is tudná hangolni.

Próbáljuk céges és családi rendezvényekre, bálókra, esküvőkre kiadni a termet, de ebből igazán nagy bevétel nem származik.

Az épületnek nagyon szép belső udvara van, ott nyári szabadtéri színházat indítottunk, nagy sikerrel.

– Ön 2001-ben került a könyvtár ügyvezetői székébe. Miket tart a legfontosabb elért eredményeinek a munkája során?

– Talán a legfontosabb eredmény, hogy mostanra a könyvtár a város és térsége kulturális, közösségi központjává vált.

Szolgáltatásainkat folyamatosan bővítjük, korszerűsítjük, rendezvényeink iránt nagy az érdeklődés. A közelmúltban a város egyik köztisztelőben álló polgára úgy fogalmazott, ma már rangot jelent részt venni a könyvtár rendezvényein.

2005. év végén tárgyalta a képviselő-testület a könyvtárat, s egyhangúlag elismerte az itt folyó munkát. 2006-ban szakfelügyeleti vizsgálat zajlott intézményünkben, ez nagyon jó eredménnyel zárult. Fontosnak tartom, hogy végbement egy szemléletváltás, az intézmény dinamikusabbá, nyitottabbá vált.

Bár még így sem elegendő, de jelentősen tudtuk emelni a dokumentumbeszerzést. Stabilizáltuk a könyvtár pénzügyi helyzetét. Jelentős lépéseket tettünk a gépésítés terén, számos új szolgáltatást sikerült azóta bevezetnünk, mindezt úgy, hogy a munkatársak létszáma lényegében ugyanannyi maradt.

Szentes Város Képviselő-testülete döntött arról, hogy 2007. április 1-jétől a két könyvtárat összevonja, a Városi Gyermekkönyvtár a kht. részeként működik a továbbiakban.

A mai világban már azt is nagyon nagy eredménynek érzem, hogy nagyobb összevonásra nem került sor, a könyvtárhoz rendeltek feladatokat (Konferencia és Kulturális Központ) és nem a könyvtárat olvasztották be valamelyik kulturális vagy oktatási intézménybe, mint ahogy erről egyre többször hallunk.

Bár úgy gondolom, hogy viszonylag kedvező helyzetben vagyunk, mégsem lehetünk teljesen nyugodtak.

Lássuk, mik azok a bizonytalansági tényezők, amelyek kedvezőtlenül befolyásolhatják a könyvtár és a könyvtárosok helyzetét.

Mivel intézményünk elsőként lett kht., és ebben a formában a mai napig egyetlen könyvtárként működik, a könyvtárak működését befolyásoló jogszabályok nem számolnak ezzel a működési formával. Bár az 1997. évi CXL. törvény – megalkotóinak bölcsessége következtében – nem tesz különbséget a működés formája, illetve a fenntartó szerint, mindössze a nyilvános könyvtár követelményeinek történő megfelelést vizsgálja, a további jogszabályok esetében ez nincs mindig így. Egyrészt nem tiltják, de nem is nevesítik a kht.-t a jogszabályok, más esetben viszont, mint pl. a könyvvásárlási hozzájárulást központi forrásból, csak a közalkalmazottnak biztosítja a rendelet, amelyet egyébként diszkriminatív lépésnek tartok, mert úgy gondolom, hogy a feladatellátást és nem a működés formáját kellene „jutalmazni”. Mivel nincs egyértelmű szabályozás, fennáll annak a veszélye, hogy további lehetőségekből zárják ki a kht.-t.

A 2002. évi közalkalmazotti béremelés mértékével megegyező összegű béremelést a könyvtár is megkapta ugyan, a közalkalmazotti bértábla változásait követő béremelést a kht. dolgozói részére a központi költségvetés nem biztosítja, s ha az önkormányzat anyagi lehetőségei ezt nem engedik meg, lehet, hogy csak létszámcsökkentés vagy egyéb támogatások csökkentése mellett tud eleget tenni szerződésben vállalt köztelezettségének.

A kht.-k megszüntetése kapcsán felmerült a könyvtár költségvetési intézménnyé történő „visszaszervezése”. Most úgy néz ki, hogy a kiemelkedően közhasznú státus megtartásával nonprofit kft.-vé alakulunk.

Nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy ez a fajta működés önmagában megoldja a gondokat, pusztán attól, hogy nem költségvetési intézmény, már eredményesebb lesz a munka.

Mindent egybevetve úgy gondolom, hogy nem a működési formán, hanem a döntéshozók szemléletén múlik, mennyire eredményes, sikeres egy intézmény.

– *Köszönöm a beszélgetést!*

Budai László

Könyvtárak a büntetés-végrehajtási intézetekben

A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 146. § (1) bekezdése e) pontja szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben könyvtárat, a szabadidő eltöltésére, a közös foglalkozásra és a közös vallásgyakorlásra szolgáló helyiségeket kell kialakítani. A fogvatartottak részére fenntartott könyvtárak működését országos parancsnoki intézkedés is szabályozza.

A büntetés-végrehajtási intézetek könyvtárainak adatszolgáltató kedve 2003-tól ugrott meg jelentősen, míg 2001-ben egy, 2002-ben pedig négy könyvtár jelentett adatokat, addig 2003-tól 30-31 intézményből érkeztek adatok (*1. táblázat*). Az összes adatszolgáltató között csupán egyetlen olyan intézményt találunk, amely más könyvtártípusba is besorolható: a Magyar Honvédség Katonai Fogház Könyvtára – bár ez az intézmény csak némi jóindulattal tekinthető katonai létesítménynek. Megjegyzendő, hogy éppen tőlük kaptunk már 2001-től kezdődően minden évben jelentést! A könyvtárak egy része rendszeres adatközlő, míg mások meglehetősen rapszodikusán küldik a jelentéseket, tehát igazi trendeket nagyon nehéz lenne megrajzolni. Ezért a 2003 óta jelentő könyvtárak közül kiválasztottam azokat, amelyek minden évben eleget tettek kötelességüknek, és az összes könyvtár adatai mellett az így nyert – korrigált - adatokat is közzé teszem. A trendek, tendenciák elemzésekor a következőkben a *korrigált adatokra* fogok támaszkodni.

A börtönkönyvtárak sajátosságainak megfelelően néhány szempont inadekvátnak tekinthető, ezért ezeket az elemzés tárgyköréből kihagytam. Ezek a következők: nyilvános könyvtárak száma, internet-hozzáférések száma, távhasználatok száma.

A könyvtárak adatai

Az elmúlt évek során a nyitvatartási idő fokozatos növekedését figyelhetjük meg, ez a tendencia figyelemre méltó mind a teljes adatállomány, mind pedig a korrigált adatok alapján: a három utóbbi évben 25 órától 31 órára nőtt az átlagos heti nyitvatartási idő. Míg 2003-ban kilenc intézményben volt 10 óránál rövidebb heti nyitva tartás, addig 2005-ben már csak négyben. (*2. táblázat*). 2003-ban nyolc könyvtárban volt 40 órás vagy annál hosszabb a nyitva tartás, 2005-ben pedig már 13-ban.

Az éves állománygyarapodás mértéke évről évre csökken: 2003-ban könyvtáranként átlagosan majdnem 10 ezer darabról beszélhetünk, 2005-ben viszont már alig több mint 5 ezerről (*3. táblázat*). Természetesen ebből a szempontból is jelentősek az eltérések: 2003-ban két olyan könyvtárat találtunk, amelyben egyál-

talán nem vettek könyvet, 2005-ben hármat. Míg 2003-ban 17 könyvtár jutott 100-nál több dokumentumhoz – köztük a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet Könyvtára több mint ötezer kötethez –, addig 2005-ben 13 könyvtár mondhatta el magáról ugyanezt.

A nyilvántartott könyvek döntő többsége „ponyvaregény”, de jelentős számban megtalálhatók a szépirodalmi művek, kisebb hányadban műszaki könyvek. A külföldi állampolgárságú fogvatartottakra is gondolva az intézetek idegen nyelvű műveket, szótárakat is beszerettek. A fenti adatok az intézetek vásárlásaiból és a külső adományokból tevődnek össze. Adományok érkeznek magánszemélyektől, karitatív szervezetektől, külföldi nagykövetségektől, konzulátusoktól (elsősorban idegen nyelvű könyvek).*

Az állománygyarapításra fordítható összeg tekintetében a 2004-es év mondható szerencsésnek, hiszen a 110 ezres előző évi átlagos gyarapítási összeg 170 ezerre emelkedett, majd a következő évben szinte a korábbira, 124 ezerre csökkent (4. táblázat). 2003-ban nyolc könyvtárban egyetlen fillért sem költöttek állománygyarapításra. 2004-ben és 2005-ben hat könyvtárban tapasztaltuk ugyanezt. Lényegében nem változott azoknak a könyvtáraknak a száma sem, amelyek egy év alatt 100 ezer forintot, vagy annál nagyobb összeget költöttek vásárlásra: 2003-ban 11 könyvtárt sorolhattunk ide, 2004-ben és 2005-ben pedig egyaránt 12-t.

Az állománygyarapítás folyamatát intenzív selejtezés kísérte, hiszen annak elcélja, hogy a szóban forgó könyvtárakban három év alatt összesen 22 ezer új dokumentum érkezett, a könyvtárak állománya szinte semmit nem változott (5. táblázat).

Érdekesen alakult a látogatók által használható számítógép-ellátottság: úgy tűnik, mintha bizonyos helyeken kísérleteznének ezzel a lehetőséggel, majd felhagynak vele, de az is lehet, hogy pontatlanul küldik az adatokat. Ugyanis 2003-ban 15 gépet találunk egyetlen könyvtárban (Váci Fegyház és Börtön Könyvtára), majd 2004-ben ugyancsak 15-öt, de Vácot megszünt a géphasználat, viszont belépett helyette a Somogy Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet Könyvtára, ugyancsak 15 géppel (lehet, hogy ide vándoroltak?), majd 2005-ben mindkét helyről eltűntek, és egyedül a Balassagyarmati Fegyház és Börtön Könyvtárban bukkant fel három darab számítógép (6. táblázat).

A könyvtárosok jellemzői

A börtönkönyvtárak alkalmazottai az adott intézmény lakói közül kerülnek ki, így az iskolázottságuk, szakmai kvalitásaik nagymértékben függenek attól, hogy aktuálisan kik tartózkodnak a falak között. Ritkán van arra példa, hogy az elítéltek a szabadságvesztési idejük alatt diplomát szerezzenek, így sokkal inkább „hozott anyagból” kell gazdálkodni, bár meg kell említeni, hogy a Szegedi Fegyház és Börtönben a fogvatartottak részére felsőfokú könyvtárosi végzettséget adó képzést szerveztek. A képzés ideje három év (7–9. táblázat)

Mindentől függetlenül ingadozik az összes alkalmazott száma csakúgy, mint a könyvtáros munkakörben dolgozók száma – bár ebben az esetben nehezen értel-

* Zöllnerné László Edina: Börtönkönyvtárak. Szakdolgozat. (Eötvös József Főiskola Budapesti Konzultációs Központ, 2006.)

mezhetők ezek a kategóriák. Örvendetes tény viszont, hogy minden évben találunk a rendszerben szakképzett kollégát: 2003-ban kettőt, majd a következő két évben egyet-egyet. Azonban itt ismét dilemma előtt állunk, hiszen minden évben más-más helyszínről jelentették a felsőfokú könyvtáros jelenlétét, így nem tudhatjuk, hogy a diplomás könyvtárosok vándorolnak-e egyik intézményből a másikba, vagy a fluktuáció oka egész egyszerűen az, hogy egyes szakemberek le-töltvén a büntetésüket, szabadulnak, és a következő évben egy másik intézményben megjelenik egy újabb diplomás könyvtáros.

A könyvtárhasználatok alakulása

Úgy látszik, hogy a társadalmi változások hatása begyűrűzik a zárt intézmények falai közé is, hiszen a vizsgált három esztendőben mindhárom mutatónk romló tendenciát tükröz. Folyamatosan csökken a beiratkozott (regisztrált) olvasók száma (10. táblázat), csakúgy, mint a személyes használatok száma (11. táblázat), hasonlóképpen a kölcsönzött dokumentumok számához (12. táblázat).

A börtönben a könyvtár népszerű, hiszen az elítéltek leginkább az unalom elűzése céljából olvasnak. A legtöbben azért szeretnek könyvtárba járni, mert így kiszabadulnak a zárka falai közül, válogathatnak, nézelődhetnek, és ez már önmagában felüdülés, még akkor is, ha könyvet nem kölcsönöznek. A büntetés-végrehajtási intézetek nyilvántartásai alapján a fogvatartotti állomány 30-40 százaléka könyvtári tag, azonban a könyvtárakat látogató fogvatartottak aránya ennél jóval magasabb, eléri a 60-70 százalékot. A fegyházbüntetésüket töltő nem dolgozó elítéltek a napi, összesen egy óra séta és néhány egyéb program (például misszió) kivételével folyamatosan a zárkában tartózkodnak. Számukra tehát az olvasás lehetőségének óriási a jelentősége. Nem csoda, ha sokan a börtönben kapnak rá a könyvekre.

Azt, hogy ki olvas, természetesen az iskolai végzettség alapvetően meghatározza. Az elítéltek a kínálatból tetszés szerint választanak, de javaslat alapján is olvasnak, amit a nevelőtiszt, vagy a szociális előadó tehet nekik.

A jogállamiság szellemében az elítéltek bármit olvashatnak ami a polcon megtalálható. Olykor-olykor külön kéréseiket is megpróbálják teljesíteni a könyvigénylések tekintetében.

A fogvatartottak a büntetés-végrehajtással kapcsolatos jogszabályokhoz hozzáférnek. Az említett IM rendelet világosan meghatározza, hogy milyen tárgyak lehetnek az elítélteknél: könyvek, napilapok, folyóiratok. Ez még a magánéltározás alatt is biztosítható.

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet 36. § (1) bekezdés m) pontja szerint az elítélt jogosult sajtótermékek megrendelésére, a büntetés-végrehajtási intézet művelődési és sportolási lehetőségeinek igénybevételére.

A Szegedi Fegyház és Börtönben 2005-ben megvizsgálták, hogy melyek a legkeresettebb könyvek: Mario Puzo *A Keresztapa* című műve, Ajtmatov *Vesztőtőhely* című regénye, valamint John Flowes-tól a *Lepkegyűjtő*. Mindez nyilván a bűnmítosz iránti érdeklődésre utal. Népszerű még a cigány nyelvkönyv, amit a nem roma származásúak is előszeretettel forgatnak, hogy jobban el tudjanak iga-

zodni a börtönvilágban. A fogvatartottak által kedveltek még a kalandregények, mint a *Piszkos Fred, a kapitány*, vagy a *Fegyverek szava*, Eric Mick Natansontól a *Piszkos tizenkettő*, vagy Jules Verne művei. A misztikus, rejtelmes történetek mint a Harry Potter-könyvek is népszerűek, de feltétlenül meg kell említeni a meséket és a versesköteteket is.

A könyvtárfejlesztés érdekében a Fogvatartási Ügyek Főosztálya még 2004. évben telefonon felvette a kapcsolatot a Könyvtári Intézettel, megvizsgálva annak lehetőségét, hogy a közkönyvtárakhoz hasonlóan a büntetés-végrehajtási könyvtárak fejlesztése is biztosítható-e könyvtárfejlesztési pályázat segítségével. Erre nem találtak lehetőséget, mert a közkönyvtári működés ellenére a büntetés-végrehajtási intézet jellegeből adódik, hogy a lakosság nem tud kölcsönözni a könyvtárból.**

TÁBLÁZATOK

1. táblázat

Adatszolgáltató könyvtárak száma

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25

2. táblázat

Heti nyitvatartási órák száma

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Összes nyitva tartás	5	63	834	766	911	630	673	785
Átlag	5,0	15,8	26,9	25,5	29,4	25,2	26,9	31,4

3. táblázat

Gyarapodás (db)

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Összes gyarapodás	0	428	12 137	10 322	11 517	9673	6737	5630
Átlag	0,0	107,0	391,5	344,1	371,5	386,9	269,5	225,2

** Zöllnerné László Edina, i. m.

Állománygyarapítás összege

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Összes gyarapítás (eFt)	0	87	5118	4775	4174	2800	4299	3108
Átlag	0,0	21,8	165,1	159,2	134,6	112,0	172,0	124,3

Helyben lévő állomány

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Összes állomány	8600	42 193	322 007	285 493	309 733	271 023	235 102	264 390
Átlag	8600	10 548	10 387	9 516	9 991	10 841	9 404	10 576

Számítógépek száma

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Összes számítógép	0	0	15	18	23	15	15	3
Átlag	0,0	0,0	0,5	0,6	0,7	0,6	0,6	0,1

Összes alkalmazott

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Alkalmazottak száma (fő)	0	6	50	36	59	42	31	48
Átlag	0,0	1,5	1,6	1,2	1,9	1,7	1,2	1,9

Könyvtáros munkakörben dolgozók

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Dolgozók	0,0	4,0	35,0	21,8	33,9	29,7	18,5	27,0
Átlag	0,0	1,0	1,1	0,7	1,1	1,2	0,7	1,1

Felsőfokú könyvtáros végzettségűek

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Könyvtárosok száma	0	0	4	1	1	2	1	1
Átlag	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0

Beíratkozott olvasók száma

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Olvasók száma	140	1077	12 110	10 567	10 111	10 675	8875	8525
Átlag	140,0	269,3	390,6	352,2	326,2	427,0	355,0	341,0

Személyes használatok száma

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Használatok száma	300	18 492	75 249	56 680	65 143	67 129	53 677	55 247
Átlag	300,0	4 623,0	2 427,4	1 889,3	2 101,4	2 685,2	2 147,1	2 209,9

Kölcsönzött dokumentumok száma

	Összes					2003–2005: adat végig		
	2001	2002	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Könyvtárak száma	1	4	31	30	31	25	25	25
Dokumentumok száma	0	24 498	156 416	102 270	117 203	142 091	90 292	96 946
Átlag	0,0	6 124,5	5 045,7	3 409,0	3 780,7	5 683,6	3 611,7	3 877,8

Vidra Szabó Ferenc

Az információs rendszerek hatása a tanulási szokásokra – keresési stratégiák a felsőoktatásban

Az emberi társadalom a XX. században ért el a fejlődésnek arra a fokára, amikor az információ szerepe igazán tudatosult. Úgy is mondhatnánk, a társadalom információtudatosává vált. A gazdasági tevékenység, az államigazgatás, a kultúra, a tudomány, az egészségügy, az oktatás, általában minden társadalmi tevékenység és szervezet rendkívül bonyolulttá vált, működésük során egyre több információt termelnek, a vezérléshez, a szabályozáshoz, egyáltalán a kielégítő működésükhöz egyre több információt igényelnek. A század közepére a mind súlyosabb információs gondokat a hagyományos eszközökkel és módszerekkel már nem lehetett megoldani.

A klasszikus ipari forradalom energiaközpontú volt („hajtóerő-forradalom”). Napjaink forradalma információközpontú, s az alakuló társadalomban az információfeldolgozó gép, az információs rendszer válik tipikussá. Ez nem az ember fizikai erejét növeli, hanem szellemi munkavégző, ismeretfeldolgozó képességét.

Az információs társadalom erős hatást gyakorolt a tanulásra, a tanulási szokásokra, hiszen a magyar felsőoktatás egyre bővülő elektronikus szolgáltatásokkal áll a hallgatók rendelkezésére.

Az információs forradalom sokkal gyorsabban zajlott le, mint az ipari forradalom. Masuda Yoneji japán professzor – az „információs társadalom” kifejezés első megfogalmazója – az adatok összevetéséből arra a következtetésre jutott, hogy az információs társadalom legfelső foka Japánban kb. a XXI. század első évtizedének végére fog megvalósulni. Az Egyesült Államokban ez a folyamat a század második évtizedében zárul le. Igaz, hogy Masuda nem szól az európai folyamatokról, de nem lehet szó nélkül hagyni a Lisszabon Jelentést, amely Európa felzárkózását tűzte ki célul.

A 2000-ben Lisszabonban az Európai Unió állam- és kormányfőinek részvételével megtartott csúcscrtekezlet célul tűzte ki, hogy „*az évtized végére az Európai Uniónak a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudás alapú társadalmává kell válnia, amely fenntartható gazdasági növekedésre képes a több és jobb minőségű munkahely teremtése, illetve az erősebb társadalmi kohézió által.*”¹

Iskola és az információs társadalom tézisei

Z. Karvalics László öt tézisben fogalmazta meg az iskola és az információs társadalom viszonyát:

Első tézis: „*Az iskola felértékelődik az információs társadalomban, a tudásműveletek intézményi komplexumának kiemelt csomópontjaként.*”

- Második tézis: „Az iskola a tudás térképén egyre kisebb területet fed le, a tudásműveletek intézményi komplexumának más elemei gyorsabban nőnek és nagyobb volumenű tudástranszfert produkálnak, a tudástömeg más intézményekben gyorsabban halmozódik.”
- Harmadik tézis: „A tudástermelés és -fogyasztás közegének és módszerének iskolai „tanítása” legalább olyan fontos, mint a tantárgyakra tagolt konkrét tartalmak közvetítése.”
- Negyedik tézis: „A tudásközösségek és tudásgazdák átalakuló világában lassan anakronisztikussá válik az »iskolai tudástechnológia« számos »szent tehene«, miközben elindul egy visszafordíthatatlan emancipatórikus folyamat, ami az iskolát, a diákat és a tanárt autonóm és hálózatba kapcsolt tudástermelővé lépteti elő.”
- Ötödik tézis: „Ahhoz, hogy az információs társadalom iskolájában ne »új jelenségként«, érdekességként, létező, de elszigetelt példaként, hanem jellemző, elfogadott működési módként beszéljünk a fentiek-ről, minimum 40–50 évre lesz szükség.”²

„Az első és legfontosabb jellegzetesség a méretek megváltozása: elképesztő nagyságúra duzzadtak az egy-egy tudásterülethez tartozó ismeretek, méghozzá úgy, hogy gyarapodásuk sok esetben már az exponenciálisnál is gyorsabb (ez különösen a csillagászatra és a meteorológiára igaz). A tananyagok térben és időben korlátozott világa helyett »learning objectek« milliói támogatják és segítik a digitális térben a tanulást és az ismeretszerzést. A tantárgyak ennek köszönhetően egyre kisebb és egyre nehezebben »zsugorítható« szeptet jelentik az anyadisziplínáknak, miközben alig tudnak bármit is kezdeni a heurisztikus erőt egyre inkább kizárólagosan produkáló tudományköziséggel.” – írja Z. Karvalics László³

Természetesen ennek negatív és pozitív oldala is van, mind a tanulás, mind a tanítás szempontjából. Jó oldala talán az, hogy ezekben a bizonyos leszűkített tudományszakokban a tanulók jobban el tudnak mélyülni, jobban tudnak koncentrálni a disziplína bizonyos területeire. Rossznak mondható, hogy sokkal nagyobb a lehetősége az úgynevezett szakbarbárságnak, ugyanis ez az elmélyülés annyi időt és energiát vesz el az érdeklődőtől, hogy nem tud már olyan intenzitással foglalkozni a többi tantárggyal, ahogyan kellene.

Lassan, de biztosan kezdenek felbomlani az eddig egyeduralgó közmegegyezések, miszerint a tanár tanít, a diák tanul. Ennek fényes példája a diákok által készített oktatási anyagok közzététele a hálón.

A tézisek bebizonyítják, hogy az információs társadalom iskolája szerepfelfogást vált: elsősorban „küldetésnyilatkozata” és „rejtett tanterve” alakul át, Ezen kívül gyökeresen megváltoznak a tanári identitás, a képzettség, a tantárgypedagógia és a tanulási folyamat, a „tanóra”, illetve az iskolai időháztartás mintázatai is. Új dimenzióba kerül a szemléltető praxis, a tudás hordozóiként a tanár mellett valóságos és virtuális közösségek, szakértők és szülők jelennek meg, izgalmas interakciós formákkal.⁴

A hagyományos tanulási környezet, illetve az információs társadalom feltételezett tanulási környezetének jellemzőit ellentétpárokban fogalmazzák meg. Ezek a modellek alkalmasak arra, hogy azonosítsák egy adott tanulási környezetben az ellentétpárok közötti hangsúlyeltolódásokat, elmozdulásokat, trendeket, illetve fel-

mérjék az elmozdulás valószínűségére, szükségességére, mértékére és bekövetkezésének idejére vonatkozó elképzeléseket.

Az ellentétpárok bemutatására három modell vált elfogadottá, és pedig a hangsúlyáthelyezések-modell (ahol szembeállítódik az ipari és az információs társadalom oktatásának alapfeltétele); a mezovilágmodell (ahol Seymour Papert mikrovilág–hipervilág fogalompárja kiegészül a mezovilág fogalmával. Mezovilágnak az iskola több irányban nyitott tanulási környezetét nevezzük, amely alkalmas arra, hogy építő és fejlesztő módon kapcsolja össze a mikrovilágokat a hipervilággal); a kommunikációközpontú-modell (amelyben a három alapvető, meghatározó médium a beszéd, az írás-olvasás és a számítógép.)⁵

Osztályozási rendszerek a világhálón

A Web és vele az általánosan hozzáférhető és felhasználóbarát felületek megjelenését követően viharos gyorsasággal születtek meg és fejlődtek hatalmas rendszerekké a különféle keresőszolgáltatások, mint például az AltaVista (<http://www.altavista.com>), HotBot (<http://www.hotbot.com>), InfoSeek (<http://infoseek.go.com/>), Magellan, Excite (<http://www.excite.com>), Yahoo! (<http://www.yahoo.com>), Microsoft Internet Start (<http://www.msn.com>), Lycos (<http://www.lycos.com>), Looksmart (<http://www.looksmart.com>), NetscapeNetcenter (<http://home.netscape.com>), Magyarországon meg például az AltaVizsla, Heuréka, Hudir. Ezekre a rendszerekre szemantikai szempontból nemcsak a hagyományos on-line adatbázisokhoz képest könnyebb kezelhetőség, hanem az asszociatív gondolkodással jobban összhangban álló keresési struktúrák is jellemzők.

A Web keresőszolgáltatásaiban alkalmazott információkereső nyelvek/osztályozási rendszereknek a felhasználó szempontjából fontos jellemzői a következők:

- kizárólag természetes nyelven alapulnak;
- nagyon rugalmasan használhatók;
- rendkívül változatos típusú információk kereshetők egyazon információkereső nyelvvel/osztályozási rendszerrel (a dokumentumleírásoktól kezdve a testületi információkon, menetrendeken, telefonszámokon, statisztikai adatokon, utazási információkon át a magánjellegű tényadatokig).

Könyvtárosi szempontból figyelemre méltó és nem igazán köztudott, hogy a hálón belül ugyanúgy megjelent az a két alaptípus, amely a könyvtári világban hagyományos: az egyedi szavakat alkalmazó „nyelv”, illetve a hierarchikus struktúrákba szervezett osztályozási rendszer. Némely szolgáltatások a gyorsaságukkal, mások a keresési eszközök gazdagságával, megint mások a feldolgozott állományuk nagyságával tűnnek ki. Vannak a relevancia szempontjából megbízhatóbbak és kevésbé megbízhatóak. Mindezek az erős versenyben állandóan változnak. Gyakran jelennek meg elemzések a hálón, amelyekből tájékozódni lehet az aktuális helyzetről, de még nem alakultak ki megbízható tudományos módszerek az értékelésre.⁶

Az internetes keresőgépeket néhány éve különböző kategóriákban díjazták. A *Search Engine Report* című havi folyóirat és kéthetente megjelenő hírlevele, a *Search Engine Update* megszavaztatta olvasóit a különböző keresőgépekről.

A különböző kategóriák nyertesei:

Kiváló keresőszolgáltatás:

Google.

A legjobb metakeresőgép:

Ixquick & Dogpile.

A legjobb hálóhasználó-barát rendszer:

Google.

A legjobb speciális kereső:

Moreover.⁷

A felsőoktatásban tanuló diákok mindinkább használják a számítógépet, egyre több területen nyújt lehetőséget számukra a Net. Ehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy a különböző felsőoktatási intézmények, egyetemek és főiskolák is felzárkóznak az ilyen jellegű információszolgáltatáshoz. Majdnem minden intézménynek van saját honlapja, ezek az esetek többségében nagyon jól működnek, felhasználóbarát felületük van, a frissítés sem probléma már, és a honlapon elhelyezett kapcsolódási pontok szinte maguktól kínálják a megoldást. Az ország nagy egyetemeinek honlapjai általában jól használhatóak, megfelelőek a frissítések, felhasználóbarát felületük van, és az esetek többségében kereső felület is van rajtuk. Ugyanakkor a működő, beépített hiperlinkek használhatósága nem mindenhol teljesen megoldott.

A Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolai Karán az elsőéves hallgatók körében megvizsgálták a webes keresési technikákat, és azt, hogy a hallgatók milyen hatékonysággal keresnek. Tapasztalataik megegyeztek a CybertAtlas honlapján közzétett iProspect (<http://www.iprospect.com/>) tanulmánnyal.

1. Az internethasználók mintegy háromnegyede használ keresőszoftvert.
2. A felhasználók 52%-a ugyanazt a keresőszoftvert vagy tematikus keresőt használja az információk keresése esetén, és csak 35% használ alternatív kereső eszközt. 13% esetében igaz, hogy különböző típusú kereséseknél különböző keresőszoftvert használ.
3. A keresőszoftvert használók 16%-a csak az első egy-két eredményt nézi meg, 32% végignézi az első eredményoldat, 23% eljut a második eredményoldalig, 10,3% végignézi az összes eredményt, ha az nem oldalak tucatja.
4. Az első keresés sikertelensége esetén a felhasználók csupán 7,5%-a finomítja tovább a kereső kérdést, 27,2%-a pedig más keresőszoftverrel próbálkozik.

2001 decemberében Pajor Enikő 120 szegedi egyetemista és főiskolás véleményét kérdezte meg gyorskérdőíves formában a Neumann-ház on-line katalógusáról, a WebKat.hu-ról. Összességében jó volt a vélemény.⁸

2006-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai karán is végeztünk egy kérdőíves felmérést, ennek kapcsán próbáltunk rávilágítani a hallgatók keresési szokásaira. A 300 kérdőív kiértékelése az alábbi eredményt hozta:

1. A hallgatók 82%-a rendelkezik valamilyen internet-hozzáférési lehetőséggel.
2. A szorgalmi időszakban 88% hetente többször internetezik.
3. Ez az arány a vizsgaidőszakban nem változik feltűnően.
4. A tanuláshoz kapcsolódó internethasználat alacsonyabb (40%), mint az egyéb célú felhasználás (60%).
5. A keresőgépek közül 92% csak a Google-t használja, további 4% néha keres a Heurékával, a Vizslával. Az idegen nyelvű keresőgépekről (MetaCrawler,

Hotbot, Northern Light, Lycos, Dogpile, Excite stb.) 4% hallott, de csak kb. 2% használja, nagyon ritkán.

6. 92% csak magyarul keres, 6% angolul, 2% németül és angolul.
7. Sikertelen keresés esetén 69% újabb kereséssel próbálkozik, és csak 10% az, aki a keresési eredményt finomítja. A többiek feladják.
8. A nagy adatbázisokat szinte egyáltalán nem ismerik, megállapítható, hogy az információkeresés kimerül a keresőgépek szolgáltatásainak felhasználásában.

Összegzésképpen: a széles körű felmérések tapasztalatai azt mutatják, hogy napjainkban még nem teljesen kihasználták az információs társadalom adta lehetőségek. Egyrészt, mert a lehetőségek talán olyan gyorsan törtek be az oktatási intézményeinkbe, hogy ehhez még nem volt idő a diákság részéről (sem) alkalmazkodni. Másrészt pedig nyilván az is megmagyarázza az eredményeket, hogy az információ után „kutatni”, több forrásból összeszedni az anyagot, hosszabb, időigényesebb, mint a jól bevált kötelező irodalmat beszerezni. E problémák orvoslására talán segítség lenne, ha a tantervi összeállításban néhány óra erejéig megjelenne egy olyan kurzus, amely a keresési technikákkal, a nagy adatbázisok bemutatásával foglalkozna.

Nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy az idegen nyelvű keresőgépek használata vélhetően azért olyan alacsony, mert a magyar diákok, elenyésző kivétellel anyanyelvükön keresnek. Ezzel magyarázható a Google szinte kizárólagos térhódítása. A találati halmazon belüli szűkítés elhanyagolása is azzal támasztható alá, hogy a felhasználók nincsenek igazából tisztában a keresési technikák adta lehetőséggel.

Tehát adva van egy nagy információs háló, amely egyre bővül, egyre több ismeretet tartalmaz. Mindannyian tudjuk, hogy az információ csak úgy ér valamit, ha a célközönség megtalálja. Jelenleg ez a lehetőség messze nincs kihasználva, pedig az infrastrukturális háttér egyre jobban megfelel az idők szavának.

Felmérésünk eredményei természetesen nem vonatkoztathatóak az egész magyar felsőoktatásra, mégis felhívják a figyelmet arra, hogy ebben az ügyben szervezeten kell fellépni, hiszen biztos vagyok benne, hogy a másutt (pl. a könyvtárakban) szerzett tapasztalatok, kisebb vagy nagyobb eltéréssel ugyanezen problémákról tanúskodnak.

JEGYZETEK

- 1 <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2004-07-Vt-Kovacs-Lisszaboni>
- 2 <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=nyitott-07-Karvalics-iskola>
- 3 <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=nyitott-07-Karvalics-iskola>
- 4 <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=nyitott-07-Karvalics-iskola>
- 5 <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2001/4/cikk10.html>
- 6 <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/forras/ungvary/html/41.htm>
- 7 http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1054&issue_id=36
- 8 Könyvtári Figyelő, 2003. 3. sz., 560–566. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- About Search Engines and about Internet. <http://www.infotoday.com/cilmag/may99/rep-man+carlson.htm> (2006. 03. 02.).
- Barátné Hajdu Ágnes–Babiczy Béla: Bevezetés az információkereső nyelvek elméletébe és gyakorlatába, Budapest, Universitas Kiadó, 1998.
- Internetes keresőgépek. <http://ecdlweb.uw.hu/m7-09.html> (2006. 02. 15.).
- Karvalics László: Bevezetés az információtörténelembé, Budapest, Gondolat Kiadó, 2004.
- Karvalics László: Az iskola az információs társadalomban. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=nyitott-07-Karvalics-iskola> (2006. 02. 15.).
- Komenczi Bertalan: Iskolai könyvtár az információs társadalomban. <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2001/4/cikk10.html> (2006. 02. 05.).
- Levine J. R.–Baroudi C.–Levine Young M.: Internet : Internet for Dummies, Budapest, Kossuth Kiadó, 1998.
- Meta-Search Engines: UC Berkeley : Teaching Internet Workshops. <http://www.lib.berkeley.edu/TeachingLib/Guides/Internet/MetaSearch.html> (2006. 03. 02.).
- Mészáros Tamás: Keresés az Interneten, BME MIT <http://home.mit.bme.hu/~meszaros/doc/web/kereses.html> (2006. 02. 15.).
- Roboz Péter: Keresőgépek díjazása, TMT, 2001. 6–7. sz. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1054&issue_id=36 (2006. 03. 05.).
- Search Engine Comparison : Features of Search Engines. <http://www.websearchguide.ca/research/compfram.htm> (2006. 03. 02.).
- Search engines. http://www.co.uk/information/training/online_tutorial/search_engines1.htm (2006. 02. 15.).
- Sebestyén György: Légy az információs társadalom polgára!, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2002.
- Szabó Katalin: Kommunikáció felsőfokon, Budapest, Kossuth Kiadó, 2001.
- The Search Engine Report, Number 123. <http://searchenginewatch.com> (2006. 02. 15.).
- Ungváry Rudolf: Osztályozási rendszerek a világhálón. <http://www.ki.oszk.hu/3k/valcikkek/valcikkek9906/ungvar.html> (2006. 02. 15.).
- Ungváry Rudolf–Orbán Éva: Osztályozás és információkeresés. 2. köt. Az információkeresés és elmélete, Budapest, OSZK, 2001.
- Ungváry Rudolf–Vajda Erik: Könyvtári információkeresés, Budapest, Typotex, 2002.
- Ungváry Rudolf: A tartalom szerinti információkeresés az Interneten <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/forras/ungvary/html/41.htm> (2006. 03. 02.).

Bujdosóné Dani Erzsébet

Közhasznúsági jelentés a Magyar Országos Közös Katalógus Egyesület 2006. évi tevékenységéről

a) Számviteli beszámoló

„A számviteli törvény szerinti egyéb szervezetek közhasznú egyszerűsített beszámolója 2006. év” a közzétett beszámolóban nem szerepel. Megtekinthető a Magyar Országos Közös Katalógus Egyesület (MOKKA Egyesület) irattárában [KV2007/35 (IV. 26.). sz. irat].

b) Költségvetési támogatás felhasználása

A MOKKA Egyesület 2006-ban nem kapott költségvetési támogatást.

c) A vagyon felhasználásával kapcsolatos kimutatás

2006. I. 1-i nyitó:

Bank:	186 270 Ft
DK (diszkont-kincstárjegy)	3 195 573 Ft
Nyitó vagyon:	3 381 843 Ft

Bevételek:

Tagdíj:	430 000 Ft
Kamat:	1 603 Ft
Diszkont kincstárjegy árfolyam:	140 131 Ft

Bevételek összesen: 571 734 Ft

Kiadások:

Igénybe vett szolgáltatások	
KURÁTOR Kft. könyvelési díj:	295 200 Ft
Könyvtári tevékenység, domain név:	750 000 Ft
Egyéb anyag jellegű szolgáltatás:	752 400 Ft
Egyéb szolgáltatások:	
Bankköltség:	54 336 Ft
Reprezentáció:	17 600 Ft

Kiadások összesen: 1 869 536 Ft

Követelések: 0 Ft
Kötelezettségek: 0 Ft

2006. XII. 31-i záró adatok:

Nyitó:	3 381 843 Ft
Bevételek:	571 734 Ft
Kiadások:	1 869 536 Ft
Záró összesen:	2 084 041 Ft

2006. XII. 31-i záró pénzállomány:

Bank:	177 407 Ft
Diszkont-kincstárjegy:	1 906 634 Ft
Összesen:	2 084 041 Ft

d) Cél szerinti juttatások kimutatása

Céltámogatást a MOKKA Egyesület 2006-ban nem kapott.

e) Központi költségvetési szervtől, elkülönített állami pénzalaptól, a helyi önkormányzattól, a kisebbségi települési önkormányzattól, a települési önkormányzatok társulásától, az egészségbiztosítási önkormányzattól és mindezek szerveitől kapott támogatás mértéke

A MOKKA Egyesület a felsorolt szervektől, alapoktól, önkormányzatoktól 2006-ban nem kapott támogatást.

f) A közhasznú szervezet vezető tisztségviselőinek nyújtott juttatások értéke, illetve összege

A MOKKA Egyesület választott vezető tisztségviselőinek sem pénzbeli, sem természetbeli juttatást nem adott 2006 folyamán.

g) A közhasznúsági tevékenységről szóló rövid tartalmi beszámoló

Az egyesület közgyűlésein – az alapszabályban megfogalmazott céloknak és feladatoknak megfelelően

- Meghallgatta, megvitatta és jóváhagyta a projektvezető beszámolóját a MOKKA-projekt fejlesztésével és működésével kapcsolatos kérdésekről (ld. a csatolt összefoglalót!).
- Meghallgatta és jóváhagyta a beszámolót a MOKKA-R tagozat tevékenységéről (ld. a 3K 2007/7. számát!).
- Folyamatosan szorgalmazta az egyesület honlapjának megújítását.
- Három új könyvtárat felvett partner könyvtári minőségben az egyesületbe:
 - Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr
 - Központi Statisztikai Hivatal, Könyvtár és Levéltár
 - Országos Idegennyelvű Könyvtár.
- Tájékoztatót jelentetett meg MOKKA Egyesület és a Google megállapodásáról a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című folyóiratban (2006/4. sz.).
- Közzétette a 2005. évről szóló közhasznúsági jelentést a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros című folyóiratban (2006/8. sz.).

* * *

ÖSSZEFOGLALÓ A MOKKA-PROJEKT KERETÉBEN 2006-BAN VÉGZETT MUNKÁRÓL

A projekt három legfontosabb eseménye az adatbázis másik szerverre történt áttelepítése, a korábban NKA-pályázaton nyertes könyvtárak adatbázisai egy részének feltöltése, és az a MOKKA–Google megállapodás volt, amelyik lehetővé tette, hogy a Google Scholarban történő keresés esetén az eredménylistán a MOKKA-adatbázist is feltüntetik, amennyiben a találati tétel a MOKKA adatbázisában is megtalálható.

Az adatbázist a NIF szerveréről a Szegedi Tudományegyetem szerverére telepítettük át, ami gyakorlatilag az adatbázis újraépítését is jelentette. Első menetben a tizenöt alapító könyvtár adatbázisa került az új szerverre, duplumellenőrzés nélkül. A gyorsaság indokolta az ellenőrzés nélküli áttöltést, az ellenőrzés utólag történik, várhatóan három–hat hónapig fog eltartani.

Az NKA-pályázaton nyertes tizenkilenc könyvtár közül tizennégy esetében már betöltötték a rekordokat (már on-line duplumszűrés mellett), a többi esetében a feltöltéshez szükséges előzetes egyeztetések folynak, illetve a felmerült technikai problémák megoldásán dolgoznak. Megkezdődtek az on-line feltöltések is.

Megemlítendő, hogy az adatbázis fentiekkel járó jelentős bővülése és az adatbázishoz csatlakozott könyvtárak számának növekedése komoly többletköltségeket jelent – ezeket a MOKKA adatbázis-kezelő rendszerének karbantartását ellátó e-Corvina Kft.-nek kell fizetni –, amihez a fedezetet meg kell teremteni. Mindez szükségessé teszi az e-Corvina Kft.-vel kötött szerződések rendszerének teljes áttekintését.

Megújult a MOKKA Egyesület honlapja.

A 2007. évi legfontosabb feladatok: – az eltávozott projektvezető feladatainak átvétele;
– az NKA pályázaton nyertes további könyvtárak és további más könyvtárak anyagának feltöltése;
– a MOKKA és az ODR adatbázis egyesítésének megkezdése;
– az e-Corvina Kft.-vel kötött szerződések aktualizálása.

A könyvtári ellátás korszerű formái az Európai Unió országaiban*

Amikor meghívást kaptam a konferenciára, arra kértek, hogy példamutató gyakorlatokról, korszerű szolgáltatási formákról számoljak be az Európai Unió országaiból. Arról szólnak, hogy más európai országokban milyen megoldásokkal lehet a használó igényeit maximálisan figyelembe venni, hogyan valósítják meg külföldön a „használó könyvtárát”. A példamutató gyakorlatokat célszerű a könyvtári fejlesztések globális trendjeinek kontextusában elhelyezni. 2007 tavaszán a Könyvtári Intézet Kutatási és szervezetfejlesztési osztálya – az új hazai könyvtári stratégia előkészítő munkálatainak részeként – áttekintette több európai uniós tagország könyvtárfejlesztési koncepcióját, amelyekből a következő 15 trend bontakozott ki:

1. A kultúra maradandó értékeinek digitalizálása;
2. Szakmai és szakmán kívüli partnerekkel való hálózatépítés;
3. Az információhoz való fizikai tértől és időtől független hozzáférés támogatása;
4. A speciális célcsoportok azonosítása, igényeik felismerése és a szolgáltatások ezen igények szerinti fejlesztése;
5. A hagyományos könyvtári értékek kibővítése, hozzáadott érték teremtése;
6. A helyi kulturális értékek megóvása, a globalizált világban a helyi identitás tudatos, könyvtári eszközökkel való erősítése;
7. A könyvtárak mint közösségi terek fejlesztése, amelynek nyomán a közkönyvtárak találkozóhelyekké, kulturális interakciós térré válnak;
8. Tanulási terek kialakítása, az egész életen át tartó tanulás támogatása;
9. Felhasználóképzés, olvasásfejlesztés;
10. A könyvtárosok szakmai kompetenciáinak erősítése;
11. A minőségbiztosítás módszereinek mind szélesebb körű könyvtári alkalmazása;
12. Más közszolgálatot végző intézményekkel összefogva integrált szolgáltató terek kialakítása;
13. Multikulturalizmus, a kulturális sokszínűség támogatása;
14. A nem-használók csoportjainak azonosítása és elérése;
15. A közfinanszírozású kutatási eredményekhez való nyílt hozzáférés támogatása.

A felsorolt fejlesztési irányok határozzák meg a jövő könyvtáráról való gondolkodást az Európai Unió tagországaiban. Közös bennük, hogy a felismert felhasználó

* A „Középpontban a használó: a könyvtári szolgáltatások fejlesztésének lehetőségei” című miskolci konferencián, 2007. április 23-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

lói és társadalmi igényeken alapulnak, megvalósításuk pedig konkrét szolgáltatások, épületek, projektek formájában történik. A következőkben olyan projekteket fogok ismertetni, amelyek szemléletükben tájékoztatással szolgálhatnak a hazai könyvtári gyakorlat számára. Igyekszem a legkülönbözőbb nagyságrendű települések könyvtári fejlesztései közül szemelgetni, és a metropoliszoktól a legkisebb falvakig bemutatni, miként lehet megvalósítani az ún. használók könyvtárát. Valamennyi ismertetett projektben felismerhetők a fent felsorolt globális fejlesztési irányok. A példák hűen illusztrálják, hogyan lehet a napi gyakorlatban eleget tenni a társadalmi elvárásoknak.

A könyvtár, aminek „saját metróállomása” van (Bécs)

Bécsben 2003 áprilisában nyílt meg a városi könyvtár új központi épülete, amelynek a legfőbb ismertetőjegye, hogy „saját metróállomással” rendelkezik. Az építkezés előtt kitűzött célok között szerepelt, hogy a város lakossága számára hozzanak létre egy olyan épületet, amely a város bármelyik pontjáról könnyen megközelíthető, funkcionáljon találkozóhelyként, segítsen a küszöbfélelem leküzdésében, segítse a városrehabilitációt.

A városvezetés a bécsi külső körút, a Gürtel két irányban futó sávjai között a hatos metró fölött jelölte ki az új könyvtárépület helyét a bevándorlók lakta, egyre alacsonyabb presztízsű hetedik kerületben. A hatos metró könyvtár alatt elhelyezkedő állomásából két kijárat van, amelyikből az egyik a bibliotéka épületén keresztül vezet a szabadba. A küszöbfélelem leküzdését nagyban segíti, hogy az is bemegy a könyvtár épületébe, aki csak a városi közlekedésben vesz részt, például metróról villamosra akar szállni. A tömegközlekedéssel való közvetlen kapcsolattal sikerült azt is elérni, hogy a város bármelyik pontjáról gyorsan és könnyedén elérhető az intézmény. A könnyű térbeli hozzáférhetőséget az időbeli korlátok lebontásával szeretnék kiegészíteni a jövőben. Kölcsönzőgépek beszerelésével kívánják megvalósítani a napi 24 órás nyitva tartást.

Az, hogy az épület egy rossz hírű környéken kapott elhelyezést, szintén hangsúlyozza – kimondva kimondatlanul – hogy a könyvtár mindenkié. A bevándorlók társadalmi integrációját és a környezet rehabilitációját egyszerre segíti az elhelyezés. A könyvtár azonban nem csak a könnyű megközelíthetősége miatt lett kedvelt találkozóhely. Az épület tetején óriási tetőteraszt és egy éjfélig nyitva tartó kávézót alakítottak ki. Innen gyönyörű panoráma nyílik a városra, nem véletlen, hogy az utazási irodák is gyakran beillesztik a bécsi városnézés programjába a könyvtár tetőteraszt. A tetőteraszra vezető napos lépcsőre egyetemisták, fiatalok gyakran kiülnek olvasgatni, beszélgetni. A város életének nagyon hamar fontos részévé vált a könyvtár, ami elsősorban a merész helyszínválasztásnak és a hagyományos könyvtári funkcióktól látszólag távol eső szolgáltatások beépítésének köszönhető.¹

A bibliometró (Madrid)

Kifejezetten dél-amerikai kezdeményezésnek tekinthető a bibliometró szolgáltatás, amelyet először Santiagóban indította el 1996-ban a chilei DIBAM (Dirrec-

ción de Bibliotecas, Archivos y Museos = Könyvtárak, Levéltárak és Múzeumok Igazgatósága).² A szolgáltatás majdnem egy évtized sikeres chilei működés után jelent meg Európában. A spanyolországi Valenciában 2004. június 22-én indult meg a bibliometró szolgáltatás, majd a fővárosban, Madridban 2005 áprilisában állították fel az első szolgáltató helyeket.³

A szolgáltatással a könyvtár sokkal aktívabb szerepet vállal magára a használók elérésében. Hasonlóan az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában egyre szaporodó bevásárlóközpontokba telepített fiókkönyvtárakhoz, ez a szolgáltatás is arra példa, hogy bizonyos rétegek eléréséhez ki kell mozdulni a hagyományos könyvtár adta keretek közül. A bibliometró oda viszi a könyvtárat, ahol az emberek nagy számban járnak nap mint nap. A könyvtárat nem használó rétegek közül az aktív keresők elérése okoz talán a legtöbb fejtörést a könyvtárosok számára, erre jelentett megoldást a bibliometró Chilében, Spanyolországban, és a siker nyomán 2006-tól Kolumbiában is.

A szolgáltatás lényege, hogy kicsi, könyvtárnak berendezett konténereket helyeznek el a metróállomások területén, ahonnan a munkába járók kölcsönözhetnek könyveket. Lényegében a mozgókönyvtár ötletének nagyvárosi változatáról van szó. A kikölcsönzött művek harminc napig maradhatnak az olvasóknál. Hatvan-ezer ezer mű közül lehet válogatni a kilenc legfontosabb metróállomáson. Befizetésre nincs szükség, személyi igazolvány elegendő a szolgáltatás igénybevételehez. A metróon töltött órák is megtelnek tartalommal a könyvtár jóvoltából. A könyvtárat korábban jellemzően nem használó réteget sikerült azonosítani és megcélozni a bibliometró szolgáltatással.

„Soha nem jársz egyedül!” (Antwerpen)

Antwerpenben az új központi könyvtáráépület – a bécsihez hasonlóan – szintén a városrehabilitáció céljaival összehangoltan valósulhatott meg. Napjaink egyik legfőbb sikertényezője, hogy több szereplő közös akarata valósuljon meg egy-egy nagyobb beruházással. A projektet vezető könyvtárigazgató éppen ezért választotta a projekt mottójául a Liverpool-szurkolók dalának kezdősortát: „Youll never walk alone!” (Soha nem jársz egyedül!). Antwerpenben egy elhagyott – az utóbbi években már kifejezetten hajléktalanok és kábítószeresek menedékhelyéül szolgáló – garázs épületét alakították át könyvtári célra. Miért éppen egy garázst? A nagy alapterület és az összefüggő tér nagyfokú rugalmasságra ad lehetőséget. A könyvtárban szinte valamennyi bútor mozgatható, így a kölcsönzötér hamar átalakítható egyetlen nagy közösségi helyiséggé.

A városi önkormányzat két feladatot is elvégzett egyetlen átépítéssel. Megszüntette a város egyik szegényfoltját, amivel párhuzamosan kialakította Belgium legnagyobb alapterületű könyvtáráépületét. A könyvtárban, illetve közvetlen környékén helyet kapott egy önkormányzati iroda, egy üzleti információs központ, egy kávézó. Szeparált tanulási tereket és olyan helyiségeket alakítottak ki, amelyek funkcionálhatnak találkozóhelyként is: télikert, auditórium, tárgyalószobák és a fentebb említett kávézó. Gyakorlatilag egy nagyvárosi integrált közösségi teret hoztak létre az új épülettel. A legkülönbözőbb partnerek bevonása megkönnyítette a források előteremtését. A működés során a különböző funkciók nagyon

sok embert vonzanak a könyvtár közelébe, ahonnan már csak egy lépést kell tenni a szolgáltatások igénybevételéhez.

Integráció, kontra specializáció (Szlovéniától Angliáig)

A bevezetőben felsorolt trendek között két egymással ellentétesen ható tendencia van kibontakozóban. A hálózatépítés, a több különböző funkciót magában foglaló integrált közösségi terek létrehozása és a minél szélesebb körrel való partnerség kialakítása a lobbizást, illetve a költségghatékony működést segíti elő. Ezzel homlokegyenest ellentétesen hat az a tendencia, hogy bizonyos célcsoportok, amelyeket a könyvtár meg akar szólítani, egyre speciálisabb szolgáltatásokat igényelnek. Integráció, kontra specializáció – így foglalható össze tömören a paradoxon.

Ez különösen a kistelepülések ellátásában jelenik meg élesen, ahol egy-egy településnek sokrétű igényeket kell kielégítenie, szerényebb anyagi háttérrel és kevesebb szakértelemmel. A látszólagos ellentmondás a regionális hálózatok építésével hidalható át. Az erők centralizálásával és a szolgáltatások decentralizálásával lehetővé válik, hogy nagyobb területre kiterjedően lássák el a hasonló speciális igényeket.

Szlovéniában valamennyi közkönyvtár regionális hálózatokba szerveződve működik. Példaként említhető Kobarid, az 5000 lelkes település, amelyet korábban csak egy mozgókönyvtár látott el. 2002 júniusában adták át a bibliobusz kiváltó fiókkönyvtár épületét, amely az integrált települési szolgáltató térnek lehetne az iskolapéldája. Az épület a tolini közkönyvtári rendszer tagintézménye. Építéskor tudatosan felvállalták a fiatalok igényeinek fokozottabb figyelembevételét, illetve az információszolgáltatás mellett a kulturális központi funkciókat is. Külön tereket alakítottak ki tanulásra, zenehallgatásra, tévészésre, internetezésre. A helyi identitást erősítendő a pincében egy üveglap alatt helyi népművészeti tárgyak kiállítása látható, az emeleten pedig egy helyi művész „Száva” című kompozíciója kapott helyet. Az antwerpeni és a bécsi közkönyvtár példájához hasonlóan az épület integrált közösségi teret kínál, csak ezúttal egy kisebb településen megjelenő igényekhez szabottan.⁴

Az egészen speciális igényeket szinte kizárólag mobil eszközök használatával lehet kielégíteni. Erre ad példát a nagy-britanniai Bexley megyei kezdeményezés. A Londontól nem messze fekvő városkában kifejezetten gyerekek számára készítették el és indították a „Gyerekek könyvtárbusza” szolgáltatást. A jármű speciálisan a gyerekek igényei szerint épült. A belső tér lehetőséget ad a hagyományos könyvtári funkciók mellett internetezésre és mesedélutánok tartására egyaránt. A könyvtárbusz szűk belső tere a szolgáltatásoknak megfelelően alakítható, a könyvespolcok helyett számítógépek szerelhetők fel, vagy éppen újabb ülések helyezhetők el. A segítséggel élők számára a hozzáférést speciális feljáró teszi lehetővé.

A sárga busz (Finnország)

A mobil eszközök használata nem csak a legkisebb települések ellátásában kaphat nagy szerepet, sőt a mozgókönyvtári egységeket csak az 1930-as évektől

kezdve kezdték kistelepülések könyvtári ellátására használni. A legutóbbi évek mozgókönyvtári trendjei azt mutatják, hogy mind speciálisabb céllal építenek újabb és újabb járműveket. Az e-Tampere program keretében a város egy információs műveltség terjesztésére szolgáló speciális buszt állított üzembe.⁶ A legkülönbözőbb partnerek bevonása e projekt esetében is nagy jelentőséggel bírt. Helyi iskolák, a városi önkormányzat és számítástechnikai cégek is részt vettek a finanszírozásában.

A jármű feltűnő sárga színével és játékos elnevezésével (Netti-Nysse) hamar népszerű lett a lakosok körében. A busz csak számítógépekkel van berendezve, internetes tanfolyamok tartására használják. Naponta négyszer két órán keresztül folynak a kurzusok. Egy csoportban 7–10 fő vesz részt. A Netti-Nysse I. 2001 júniusában indult, majd 2005-ben kicserélték a járművet, és a szolgáltatás Netti-Nysse II. néven megy tovább.

A „sárga busz” persze másként is használható könyvtári célokra. Finnországban több településen is felismerték, hogy nem feltétlenül kell a könyvtárat oda telepíteni, ahol a lakosok élnek. Egyszerűbb, ha a lakosságot szállítják időnként a könyvtárba. A felhasználók utaztatása persze csak a legkisebb falvakban válhatott a könyvtári ellátás kínálásának eszközévé. A szolgáltatás lényege, hogy az önkormányzat megszervezi a lakosok utaztatását a településhez közel eső nagyobb könyvtárakba. Így mindenki ugyanolyan színvonalú könyvtárak szolgáltatásait veheti igénybe a környéken; a kistelepüléseken élők semmilyen hátrányt nem szenvednek a városiakhoz képest. Hátránya ezzel szemben, hogy nem mindenki szereti a közös buszos utazásokat, ami ezekben a falvakban, tanyákon a könyvtári szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyedüli útja.

Hajó, kisbolt, postahivatal... (Norvégia, Anglia)

A malmói közkönyvtár igazgatónője egy nyíregyházi fórumon a könyvtári szolgáltatások legfőbb sikertényezőjének a váratlanságot, a meglepetést nevezte. Mire gondolhatott? Hűen illusztrálja kijelentését a következő két szolgáltatási forma. A mozgókönyvtárak terén a használt járművek köre szinte kimeríthetetlen. Afrikában tevék és szamarak, Nepálban a hegyi teherhordók, a serpák, Thaiföldön elefántok szállítják a könyveket a szolgálendő közösségnek. Budapesten villamosok vették át a lebombázott fiókkönyvtárak helyét 1945 után. Minden országban igazodtak a természeti körülményekhez a jármű megválasztásakor és szolgáltatások megtervezésekor. Ezek után nem meglepő, hogy Norvégiában, a fjordok között működik egy könyvtárhajó, az Epos, amely a szárazföldön nehezen megközelíthető települések lakosai számára viszi helybe a könyvtári szolgáltatásokat. A könyvtárhajóról kivett könyveket a helyi tanító néinek kell visszaadni. Mivel a könyvtárhajó csak félévente tud mindenhova eljutni, bárki bármennyit kölcsönözhet róla.

Angliában a minden településen előforduló kisboltokba telepítettek könyvtári szolgáltatásokat. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek csupán könyvkölcsönző helyek, egy-egy regionális könyvtári hálózat letétei, nem tekinthetők még fiókkönyvtárnak sem. A falusi boltkönyvtárak előnye, hogy csak egyetlen helyiséget kell fenntartani, ahol egyszerre több szolgáltatás is futhat párhuzamosan. Az állomány

gyakori cseréjével lehet folyamatosan fenntartani a használók érdeklődését a kislehetések iránt.

A falusi boltkönyvtárakhoz hasonlóan sok országban alakult ki együttműködés a postával. Filozófiájában is hasonlít a szolgáltatás a boltkönyvtárakhoz, hiszen az egész országot lefedő infrastruktúra könyvtári célú hasznosításán alapul. A használók a pizzaküldő szolgáltatáshoz hasonlóan egy listáról választhatják ki a dokumentumokat, amit postai úton kapnak meg, majd a postahivatalokon keresztül juttathatják vissza a könyvtárba.

Mi közöset találhatunk európai körutunk végén az említett szolgáltatásokban? Elsősorban azt, hogy a használó, illetve a szolgálendő közönség igényeit maximálisan figyelembe véve, a helyi sajátosságokhoz igazítva hoztak létre valami újat. A felkérés alapján európai uniós példákat mutattam be, de természetesen a hazai könyvtárak szolgáltatási gyakorlatából is nagyon sok kreatív megoldást, merész ötletet lehetne felhozni. A sok-sok ötletdús szolgáltatás, projekt közül említhető a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hajdani állatkerti csacsifogata, a nagykanizsai NagyKAR-szolgáltatás, vagy az utóbbi években átadott nyíregyházi megyei könyvtár, amely 2006-ban éppen az antwerpeni és a bécsi könyvtárral együtt mutatkozott be a legjobb európai gyakorlatokat felvonultató Irányadó Könyvtárak Műhelyén.

JEGYZETEK

- 1 A bécsi városi könyvtárról bővebben lásd: Tóth Máté: Könyvtárépítési projektek menedzselése. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2007. 4. sz. 158–164. p.
- 2 <http://www.bibliometro.cl>
- 3 <http://www-1.munimadrid.es/bibliometro/>
- 4 Tóth Máté i. m. 160. p.
- 5 <http://www.bexley.gov.uk/service/mobilelibrarychildren/>
- 6 <http://www.tampere.fi/kirjasto/nettinsyse/>

Tóth Máté

A Könyvtári Intézet törekvései a szakemberek információs–kommunikációs technológiai felkészítésében*

Amikor megkaptam a Publika Magyar Könyvtári Kör arra vonatkozó felkérését, hogy a címben megjelölt témában tartsak előadást a nagykanizsai workshopon, kezdetben erősen tiltakoztam. Tiltakozásom oka eleinte nyomósnak tűnt: intézetünk Oktatási osztályán több olyan kollégám is tevékenykedik, aki nálam sokkal járatosabb az információs–kommunikációs technológiák használatára való felkészítésben; meg aztán leginkább könyv- és könyvtártörténettel, a könyvtárosok oktatásának történetével foglalkozóként hogy jövök én ahhoz, hogy ilyesmibe „üssöm az orrom”. Aztán igazi könyvtáros módjára csak az anyaggyűjtést, a szak-sajtóban való búvárkodást kellett elkezdenem és azonnal kiderült: a témának már valóságos, évtizedekre visszatekintő története van – miért is ne lehetne tehát kronologikus sorrendben, némileg történetinek tekinthető szemléletmódban feldolgozni és beszélni róla.

Lehet, hogy e referátumra készülve kicsit szubjektíven döntöttem el, mennyire kell visszamennünk az időben ahhoz, hogy kiderüljön: szakmánk felismerte, hogy nem lehet meg az információs–kommunikációs technológiák ismerete és segítségével nélkül, mindenesetre egy tanulmányra idézetekkel alátámasztva is szeretnék hivatkozni. A Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 1986. évi összevont 5–6–7-es különszámában (éppen abban az időben voltam könyvtár szakos egyetemista, a teljes szám sokat forgatott kötelező olvasmányunk volt...) Bobokné Belányi Beáta két fontos tényre irányította a figyelmet *Számítógép és oktatás. A számítógéppel segített oktatás és a számítógépet használók oktatása a könyvtárügyben* című cikkében. Egyrészt utalt arra, hogy a princetoni egyetem közgazdasági már a hatvanas évek elején használták az *információs társadalom* kifejezést. Másrészt Maurice Line szavait idézve („minden könyvtár tanító könyvtár”) felhívta a figyelmet arra, hogy e tevékenységet – a könyvtárban folyó tanítást – minél nagyobb hatásfokkal kell folytatnunk. Később így ír a tanulmányban: „A könyvtáros és a könyvtár szempontjából mindenképpen nagy jelentőségű az első találkozás a számítógéppel. Tudomásul kell vennünk, hogy nálunk nincsenek számottevő számítógépes hagyományok, de a számítógépek hardver- és szoftverfejlődésének eredményeképpen a tanulást nem kell a legalsó szintről kezdenünk, levághatunk bizonyos kanyarokat. Nincs szükségünk például széles körű programozói ismeretekre. [...] A gépi technikát a felhasználás oldaláról kell megismernünk. [...] A legfontosabb teendők tehát megbarátkozni ezzel a technikával, és alapszintű számítógépes kultúrát sze-

* A Publika Magyar Könyvtári Kör által szervezett és 2007. április 19-én a nagykanizsai Halis István Városi Könyvtárban megtartott, „e-könyvtár, e-szolgáltatás, távoli hozzáférés” elnevezésű workshopon elhangzott előadás szerkesztett változata.

rezni a gépek használatával. [...] Fontos lenne, hogy a [számítógépek] használatához szükséges ismereteket a lehető leggyorsabban és intézményesen a könyvtárosok rendelkezésére bocsássuk – magyarul: meg kell szervezni a képzést a lehető leggazdaságosabb formában.”

Úgy gondolom, a Könyvtári Intézet jogelődje, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ példás gyorsasággal válaszolt a kor kihívásaira: 1989 tavaszán a kollégák ugyan még 15 mechanikus írógépet gyűjtöttek össze az OSZK épületéből, hogy a könyvtárkezelői tanfolyam éppen vizsgázó résztvevői vizsgafeladatként elkészíthessenek egy hivatalos levelet, de ugyanebben az évben a nyár végén az akkori Gorkij Könyvtár harminc munkatársát már az Oktatási osztály tulajdonába került – igaz, még csak egyetlen – XT típusú PC-jén vezethették be a számítógép-kezelés és -használat DOS-alapokra helyezett rejtelmeibe. Hasonló tanfolyamokat a későbbiekben az OSZK munkatársainak, a Természettudományi Múzeum könyvtárosainak és másoknak is szerveztek a kollégák, szerencsére évről évre gyarapodó számú gép segítségével.

A kilencvenes évek közepén a KMK – megragadva és kihasználva azt az igényt, amelyet a könyvtáros társadalom fogalmazott meg a számítógépes alapismeretek elsajátítására vonatkozóan – a 16/1994. (VII. 8.) MKM rendelet alapján alapfokú számítógép-kezelő, -használó tanfolyamok szervezésébe kezdett, az egész ország területéről fogadva a résztvevőket. Az Országos Képzési Jegyzéken szereplő tanfolyamot a könyvtárosok ugyan elvégezheték volna a középiskolák esti tanfolyamai keretében, számos bt.-nél és kft.-nél, a képzést lebonyolító KMK-s oktatók azonban a kezdetektől fogva tudták, miben adhatnának többet, speciálisabbat a könyvtárosoknak: különös figyelmet fordítottak arra, hogy a tanfolyam tematikája a hallgatók könyvtári munkaterületeit figyelembe véve a számítógép könyvtári hasznosításának számos lehetőségét is érintse. 1997-ben újabb minisztériumi rendelettel módosították a tanfolyam tematikáját, ezután a képzés a mindennapi munkahelyi számítógép-használat alapismeretei (szövegszerkesztés, táblázat- és adatbázis-kezelés, prezentációkészítés) mellett a hálózatkezelésre, az elektronikus levelezésre és az internethasználatra is kitért. 1997-től rendelkezünk számszerűen pontos adatokkal a tanfolyam résztvevőiről: a csoportokba felvehető létszámot az oktatásba bevonható számítógépek mindenkori darabszáma szabta meg, így évente egy-két csoport indításával 2005 végéig összesen mintegy 170 könyvtáros kolléga vett részt ezen az OKJ-s számítógépes tanfolyamon, államilag elismert, tanúsítvánnyal bizonyított, alapfokú szakirányú végzettséget szerezve. 2006 eleje óta nincs igény, vagyis elegendő létszámú jelentkező e tanfolyamformára; bízunk benne: ez azt jelenti, a könyvtáros társadalom valamennyi érintett tagja túl van már a számítógépes képzés alapszintű formáin – többek között például azért, mert időközben a könyvtáros felsőfokú (egyetemi, főiskolai, napjainkban BA-) képzés nappali és kiegészítő tagozatos alaptantervébe is bekerült a kötelező tárgyak közé a számítástechnika.

A már említett könyvtárkezelői tanfolyam időközben – szintén minisztériumi rendelettel alátámasztva – OKJ-s könyvtáros asszisztens képzéssé alakult át, szakmai és vizsgakövetelményei közé bekerültek az alapfokú számítástechnikai ismeretek. Így a korábban mechanikus írógéppel készített hivatalos levelek, könyvtári rendezvényre szóló meghívók tervezését a képzés során a hallgatók a szöveg- és kiadványszerkesztés alapismereteinek elsajátítása után modern eszközökkel vé-

gezhették el, sőt: bepillantást nyerhettek a könyvtári adatbázisok használatába és az integrált könyvtári rendszerek működésének rejtelseibe is.

A képzést nagymértékben előrelendítette, hogy 2002 elején az OSZK VI. emeletén két egybenyitott munkaszoba átalakításával és pályázati úton beszerzett tíz személyi számítógéppel lehetőség nyílt egy akkoriban modernnek és naprakésznek tartott számítógépes oktatóterem berendezésére és felszerelésére, ez a tanfolyamokon résztvevők számára nagy biztonságot adott, hiszen megteremtette a gyakorlás lehetőségét. Néhány évvel ezelőtt még egyáltalán nem volt annyira elterjedt a számítógépek otthoni használata, mint napjainkban, a résztvevők munkahelyi gépein pedig nem volt lehetőség a kísérletezgetésre, próbálgatásra, ott gyakran már „élesben” kellett alkalmazni a tanfolyamokon elsajátítottakat. Persze a gépterem intenzív használata során kiderült néhány probléma is, amelyeket előre nem láthattunk: a tanfolyamok óráin egy időben működtetett 15-16 számítógép szinte az elviselhetetlenségig emeli az egyébként is nehezen szellőztethető terem hőmérsékletét (az idei évben ezen igyekszünk klimatizálással enyhíteni), az összecsukható műanyag székekről – amelyeket azért szereztünk be, mert örültünk, hogy könnyűek, és használaton kívül kis helyen elférnek – pedig kiderült, hogy kellemetlenül „megizzasztják” azokat, akik egész nap rajtuk ülnek...

A kilencvenes évek második felében a KMK Oktatási osztálya újabb, a számítógépes tudásra alapozott igényeknek és kihívásoknak igyekezett megfelelni akkor, amikor az Iskolai Könyvtárakért Alapítvány támogatásával, három félévre szóló keretszerződést kötve, háromnapos időtartamban, elsősorban iskolai könyvtárosoknak szóló internettanfolyamokat szervezett; vagy akkor, amikor OSZK-s kollégák segítségével és főként „házon belül” két-három alkalommal azzal próbálgatózott, hogy a könyvtáros kollégákat az internetes keresés technikái mellett a hálózati ismeretek és a webszerkesztés (akkoriban még forráskódokon alapuló, egyáltalán nem egyszerű) rejtelmébe vezethesse be.

Az 1997-es könyvtári törvénye követő jogszabályainak sorában hatályba lépett 6/2000. (III. 24.) NKÖM rendelet létrehozta a KMK jogutódjaként a Könyvtári Intézetet. Az intézet feladatai között továbbra is szerepel a könyvtári szakemberek továbbképzése és iskolán kívüli képzése. E feladatkör kapott megerősítést a kulturális szakemberek kötelező továbbképzését hétéves ciklusokra bontó 1/2000. (I. 14.) NKÖM rendeletben, illetve ennek későbbi módosításaiban. A rendeletek a Könyvtári Intézet számára is lehetőséget adnak akkreditált továbbképzési programok engedélyeztetésére a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottságnál, az engedély megszerzése után pedig a programok öt éven keresztül működtetésére a képzés előre megjelölt helyszínén. A könyvtárosok hétévenként 120 órát kitevő továbbképzésében való részvételhez a felnőttképzésről szóló 2001. évi CI. törvény előírásai szerint felnőttképzési intézményként nyilvántartásba kellett vetetnünk az intézetet az OKÉV-nél, később a Fővárosi Munkaügyi Központnál (ezt az engedélyünket a tevékenységünkről szóló kétévenkénti beszámolási kötelezettség mellett négyévenként meg kell újítanunk); és a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottság által jóváhagyott programjainkat magukat is engedélyeztetnünk kell a Felnőttképzési Akkreditáló Testületnél.

Már az első hétéves továbbképzési ciklus elején, 2000-ben világos volt számunkra, hogy az új képzési struktúrában sem feledkezhettünk el a folyamatosan megújuló, állandóan frissülő információs–kommunikációs technológiák elsajátít-

tatásáról, de nem hagyhattuk figyelmen kívül azt sem, hogy nekünk mindig meg kell felelnünk a könyvtáros társadalom speciális igényeinek is. Első sikeres próbálkozásunkkal, a *Hagyományos és számítógépes formai feltárás* elnevezésű, 90 órás képzési programunkkal a könyvtárosi munka igen fontos, alapvető területét céloztuk meg. A programra kapott engedély öt éve alatt összesen hét alkalommal szerveztük meg a tanfolyamot, nemcsak az intézetben, hanem erdélyi helyszínen, Csíkszeredában is, és nemcsak köz- és szakkönyvtárosoknak, hanem a pedagógus-továbbképzésben szerzett akkreditációs engedélynek köszönhetően iskolai könyvtárosoknak, könyvtarostanároknak is.

A korábbi hagyományokat folytatva hirdettük meg *Alapfokú internethasználati ismeretek* elnevezésű 30 órás programunkat, amelynek – korábban már említett reményeinket némileg megcáfolva – volt egy furcsa tapasztalata. Jelentkezőink egy része azt gondolta, a tanfolyam címében szereplő „alapfokú” kifejezés azt jelenti, hogy az órák az alaplépések (a gép be- és kikapcsolása, egérhasználat, mentés és másolás stb.) megtanításával kezdődnek – ez azonban nem fér, nem férhet bele harminc órába. Ellenkezőleg: ahogyan ezt az indítási engedélykérelemben rögzítettük és hirdetéscinkben is mindig szerepeltettük, a számítógépes alaptudás a tanfolyam előfeltétele volt. Akadtak tehát néhányan, akik csalódtak várakozásaikban és túlságosan magas szintűnek tartották a tanfolyamon elsajátítandó anyagot; mi pedig arra jutottunk, hogy az előfeltételek további, megerősített hangsúlyozása mellett a következő képzési ciklusban a számítógépes tanfolyamok tervezése és indítása esetében bevezetjük a napjainkban a felnőttképzésben egyre nagyobb jelentőséggel bíró előzetes tudásfelmérést. E tanfolyamunknak a Publika Magyar Könyvtári Körrel való együttműködésnek köszönhetően erdélyi (Csíkszereda) és délvidéki (Zenta) helyszínekre szóló engedélye is van, így komoly részt vállalhatunk a határon túli magyar könyvtárosok felkészítésében is.

Szintén hagyományokat folytat – méghozzá az alapfokú számítógép-kezelő, -használó tanfolyamon felmerült igények és elsajátított minimális tudás kielégítésére és kiegészítésére – *Kiadványszerkesztési és prezentációkészítési feladatok megoldása a könyvtárban egyszerű eszközökkel* elnevezésű 90 órás tanfolyamunk, amelynek során a könyvtárosok felkészülhetnek a könyvtári ügyvitelben, szolgáltatásokban, kapcsolattartásban és publikálásban előforduló dokumentumok szakszerű, igényes és esztétikus elkészítésére, sőt, megtanulják az előadásokat kísérő prezentáció készítésének módszereit, eszközeinek használatát. Tanfolyamunk minőségét mi sem bizonyítja jobban, mintsem egy tavaly nyáron – igazi versenyztetés, „tendereztetés” után – elnyert megbízás, amelynek során egy német érdekeltségű, kiadói tevékenységet folytató cég magyarországi leányvállalatának fiatal szakembereit fogadhattuk két csoportban a képzésen.

A heszámolóm témáját érintő képzéseink között két olyan akkreditált program van, amelyeket partnerintézményekkel működtetünk együtt úgy, hogy partnereink az alapítók, az intézet pedig a programok indítója. Mindkét tanfolyam választott témája jól mutatja, a mi szakterületünkön is mekkorát léptek előre a kezdetekhez képest – mindössze nyolc-tíz év alatt – az információs-kommunikációs technológiák alkalmazási lehetőségei. Az alapfokú OKJ-s tanfolyamoktól az intézet eljutott odáig, hogy 60 órában vállalni tudja a könyvtárosok felkészítését az Európai Unió által támogatott, egységes európai számítógép-használói jogosítvány négy moduljának (információtechnológiai alapismeretek, operációs rendszerek és fájll-

kezelés, szövegszerkesztés, információ és kommunikáció) teljesítéséhez. A program alapítója az Informatika a Nemzetvédelmi Képzésben Alapítvány, a 2004-ben engedélyezett tanfolyamon két év alatt öt alkalommal összesen 62 könyvtáros sajtótította el nálunk az ECDL vizsgához szükséges ismereteket. Az információs társadalom kihívásainak és a kulturális örökség megőrzésének felelőssége hívta életre tavaly az alapító MTA SZTAKI-val való együttműködésünket és egy 30 órás tanfolyamot *Digitalizálás, digitális dokumentumok közzététele az interneten* elnevezéssel. A képzés tapasztalatainak levonására a későbbiekben kerülhet sor: egyelőre ugyanis egyetlen tanfolyamot tarthattunk meg a SZTAKI munkatársainak vezetésével, de természetesen bízunk a folytatásban a hétéves továbbképzés idén kezdődött második ciklus tekintetében is.

Ahogy a könyvtárosok hétéves továbbképzésében való részvételünket egy olyan specializált témával (formai feltárás) kezdtük, amelyben az információs-kommunikációs technológiák használata a könyvtárosok konkrét szakmai feladatainak szakszerűbb végrehajtását támogatja, úgy egyik legutóbb, tavaly akkreditáltott képzésünk is ebbe az irányba mutat. A könyvtárosok számára feltétlenül fontos szakirodalmi és információs ismeretek bővítését a szépirodalom, az irodalomtörténet és az irodalomtudomány területén az utóbbi időben megjelent legkorszerűbb információforrások bemutatásával biztosítjuk 30 órás programunk során.

A könyvtáros szakemberek információs-kommunikációs technológiai felkészítésében teljesítményünk csúcspontját jelenleg a 4CLI (Közép-Európai Kommunikációs Központ) és a Magyar Könyvtárosok Egyesületének szervezésében megvalósuló információs társadalmi tanácsadó (ITT) képzés jelenti. Ez idáig tavaly év végén és idén tavasszal tartottunk egy-egy tanfolyamot; a képzés tapasztalatairól a későbbiekben a szaksajtó hasábjain számolunk be.

Az Információs Társadalom és Trendkutató Központ 2006-ra vonatkozó éves jelentése szerint Magyarországon a lakosság hatvan-hetven százaléka digitális értelemben még mindig írástudatlan. E rétegek „digitális állampolgárrá” változtatásában a könyvtárakra és a könyvtárosokra komoly feladat hárul. Bízunk benne, hogy a Könyvtári Intézet továbbképzéseiben részt vett könyvtáros kollégák a felhasználóképzés során képesek hasznosítani és továbbadni mindazt, amit az információs-kommunikációs technológiákról, illetve segítségükkel elsajátítottak.

Hangodi Ágnes

Kézikönyv az időszaki kiadványok könyvtári kezeléséről

Hézagpótló könyvet adott ki a Könyvtári Intézet *Továbbképzés felsőfokon* elnevezésű sorozatában. Ennek a meglehetősen közhelyszerű megállapításnak az igazáról mindenki meggyőződhet, aki kézbe veszi Szilvássy Zoltánné *Az időszaki kiadványok – és egyéb folytatódó források – könyvtári kezelése* című művét. Csak hát elkoptattuk már azokat a szavakat, amelyeket egy régen hiányzó, a könyvtári gyűjteményszervezés és feldolgozás egyik részterületének ismereteit összefoglaló munka méltatására használni lehet.

A kötet szerzőjét nem kell bemutatni a magyar könyvtáros szakmának. Nemzetközi szaktekintély ő, egyike azoknak, akik a magyar könyvtárügynek jó hírét keltették külföldön az 1980-as években. Csak a fiatalabb könyvtárosnemzedék kedvéért vázolom életútjának fontosabb szakmai állomásait. 1970-ben lett az akkor önálló szervezeti egységgé vált Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa nevű osztály vezetője az OSZK-ban. *Szűcs Jenő* nével együtt ő a központi katalógus (a mai Nemzeti Periodika Adatbázis) gépesítési munkáinak megtervezője, elindítója. Az ő nevéhez fűződik az OSZK bekapcsolódása az időszaki kiadványok nemzetközi regisztrációs rendszereibe: az UNESCO égisze alatt működött UNISIST nemzetközi tájékoztatási rendszer egyik alrendszerébe, az International Serials Data System-be (ISDS), illetve egyidejűleg a KGST-országok Nemzetközi Tudományos-Műszaki Információs Rendszere (NTMIR) IKARR (Időszaki Kiadványok Automatizált Regisztrációs Rendszere) nevű alrendszerébe. Ő volt a Magyar ISDS Nemzeti Központ (mai nevén: Magyar Nemzeti ISSN Központ) első vezetője. Az ISDS első, a Nemzetközi Központ működésére vonatkozó alapokmányt elfogadó közgyűlésén a központ irányítására megválasztott kilenc tagú ISDS Adminisztratív Tanács tagja lett. 1978-ban az ISDS International Centre igazgatótanácsának alelnökévé. 1980-ban elnökévé választották. 1987-ben a párizsi ISDS központ ügyvezető igazgatója volt. Ő dolgozta ki 1978-ban a külföldi időszaki kiadványok retrospektív, a XVII. századig visszanyúló magyarországi lelőhelyjegyzékének kiadási tervét, és indította el a munkálatokat. 1976-tól az IFLA UBC Office meghívására részt vett az időszaki kiadványok bibliográfiai leírásának nemzetközi szabályait (ISBD/S) kidolgozó bizottság munkájában is. 1988-tól új, nem kevésbé jelentős feladatot kapott az OSZK-ban: a nemzetközi kapcsolatokat is ápoló Kulturális és Marketing Iroda vezetője lett. 1991-től az Európa Tanács akkor létrehozott budapesti információs és dokumentációs központjának vezetőjeként folytatta pályafutását.

Szakmai tevékenységének meghatározó része volt az időszaki kiadványokkal való foglalataskodás, ezen a területen nemzetközileg elismert szakértő lett. Így nem csoda, hogy az IFLA őt kérte fel a *Basic Serials Management Handbook* című, főként a fejlődő országok könyvtárosai számára készítendő kézikönyv meg-

írására. Az 1996-ban angolul megjelent munka a magyar könyvtárosok számára is fontosnak látszott, hiszen könyvtári szakirodalmunkban nem volt ilyen átfogó útmutató erről a területről. Ráadásul nem mindennapi, hogy magyar szerző művét jelentesse meg egy nemzetközi könyvtári szervezet. Ezek a megfontolások készítették e sorok íróját arra, hogy kezdeményezze a magyarországi kiadás elkészítését. Ennek további történetét elolvashatják a kötet előszavában. A könyv – bár az eredeti IFLA-kiadvány felhasználásával készült – nem pusztán fordítása az eredetinek, kiegészítve a hazai gyakorlat, illetve a magyar vonatkozások leírásával, hanem figyelembe véve az annak megjelenése, 1996 óta az időszaki kiadványok megjelenésében tapasztalt változásokat, az újabb ismereteket is magában foglaló, korszerű, új, önálló mű. Ezért jócskán foglalkozik a digitális kultúra terjedésével együttjáró változásokkal is a folytatódó források megjelenése terén, nevezetesen az elektronikus időszaki kiadványok kezelésével.

A kézikönyv öt nagy fejezete végigviszi olvasóját–használóját az időszaki kiadványokkal, pontosabban – ahogy a mű címe is utal rá – korszerűbb kifejezéssel: a folytatódó forrásokkal kapcsolatos valamennyi kérdéskörön.

Az első fejezet az időszaki kiadványok jellemzőivel – fogalmával, típusaival, sajátosságaival, azonosításával – foglalkozik. A dokumentumtipológiában az 1990-es évek végétől kialakult új szemlélet, új dokumentumtipológiai modell szerint az információforrásokat a közzététel szempontjából érdemes csoportosítani, eszerint lehetnek „befejezettek”, illetve „folytatódók”, ez utóbbiak egyik fajtáját képezik az időszaki kiadványok. Az elektronikus kiadványok megjelenése és számuk robbanásszerű növekedése bonyolítja a helyzetet: az új dokumentumtipológiai modell már tartalmazza az ún. integráló forrásokat is, amelyek lényege, hogy a dokumentum változtatásai, kiegészítései, frissítései beépülnek a dokumentumba. Az integráló források is megjelenhetnek a befejezés szándékával, illetve a befejezettség igénye nélkül. Az új modell megértését a könyvben jól felépített ábra segíti.

A fejezet tipológiai része a „valódi” időszaki kiadványok közé sorolja a folyóiratokat, a hírlapokat, a sorozatokat, némi magyarázattal az évkönyveket és „évkönyvszerűségeket” (ezek „adott időközönként átdolgozott, ismételten megjelentetett kötetek, még ha az évkönyv-jellegre kifejezett utalás nem történik is”), valamint az ismétlődő konferenciák, kongresszusok hivatalos kiadványait. Új dokumentumtipológiai kategóriát vezet be a „sajátos jellegű »időszaki kiadványszerűsége«” fogalmával: ide sorolja azokat a kiadványtípusokat, amelyek esetenként az időszaki kiadványok formai sajátosságait is hordozzák, bár alapvetően nem időszaki kiadványok, mégis kívánatos akként kezelni őket: pl. monografikus és időszaki kiadvány sajátos kombinációjaként jelennek meg (lezárt többkötetes könyvhöz – pl. enciklopédiához – kiadott frissítések), vagy a befejezés szándékával, de részenként közreadott monografikus kiadványok, illetve egymást követő részegységekben megjelenő kiadványok, valamint megszűnt időszaki kiadványok hasonmás kiadásai.

Az *időszaki kiadványok kezelése* címet viselő második fejezet a gyarapítás, a bibliográfiai számbavétel (katalogizálás) kérdéseivel és az állomány gondozásával (állományellenőrzés és selejtezés) foglalkozik. A gyarapítást tárgyaló rész hor-

dozza leginkább az eredeti kötet jellemzőit, az előszó tanúsága szerint is ez onnan „átemelt anyag”, ezért érzi úgy a recenzens, hogy nem minden vonatkozásában alkalmazható a magyarországi viszonyokra. Szerencsénkre – vagy ismerve a magyar könyvtárak szűkös anyagi helyzetét: szerencsétlenségünkre? – már nem tartozunk a nemzetközi szervezetek által támogatott országok közé, ezért bizonyos, hogy a kötetben ismertetett gyarapítási forrásokat nemigen tudjuk igénybe venni. Ez a rész a legapróbb részletekig bemutatja a gyarapítás hagyományos, „kézi” munkafolyamatait, a kézzel vezetett gyarapítási és érkeztetési nyilvántartásokat (kardexet). S bár azt gondolhatnánk, hogy elévült, túlhaladott ismeretekről van szó, ez a fejezet korántsem haszontalan a magyar olvasó számára: az időszaki kiadványok kezelésére egyelőre számítógépes, integrált könyvtár-automatizálási rendszereink nem mindegyike képes. Természetesen a leírt munkafolyamat nem minden apró lépése felel meg valamennyi hazai könyvtár gyakorlatának (pl. színes „lovások” – különböző jelentést hordozó jelző lapocskák – alkalmazása a kardexben), de olyan szempontokra, részfolyamatokra is felhívja a figyelmet, amelyeket minden, időszaki kiadvánnyal foglalkozó könyvtárosnak alkalmaznia kell, hiszen a könyvtár többi munkafolyamatát is befolyásolhatják (pl. a részegység adatainak ellenőrzése az érkeztetéskor, vagy a különböző forrásokból beszerzett példányok megkülönböztetése a gyarapítási nyilvántartásokban).

A bibliográfiai számbavétellel foglalkozó alfejezet rövid, lényegre törő áttekintést ad az időszaki kiadványok leíró katalogizálásának nemzetközi szabályozásáról, az ISBD(S) és újabb kiadása, az ISBD(CR), valamint az ISDS–ISSN rendszer közötti összefüggésekről. Röviden vázolja a legismertebb, széles körben használt nemzetközi katalogizálási szabályzat, az Anglo–American Cataloguing Rules (AACR2) kiadástörténetét, és megemlíti az AACR helyébe lépő új modell, az RDA (Resource Description and Access = Dokumentumok/források bibliográfiai leírása és hozzáférhetősége) nevű, nemzetközileg egyeztetett, és a levéltárakban, múzeumokban is alkalmazható szabályozás közeljövőben várható megjelenését. Részletezi a leíró katalogizálás hagyományos munkafolyamatát, példák-
kal illusztrálja a leírandó adatelemek körét. A tárgyi, tartalmi feltárás eszközeinek általános jellemzése után röviden bemutatja a nemzetközi szinten leginkább elterjedt rendszereket: a Dewey-féle Tizedes Osztályozást, az ETO-t, a Kongresszusi Könyvtár (az amerikai Library of Congress) osztályozási rendszerét. A tartalmi feltárás természetes nyelvi eszközeiről szóló részben csak egyetlen nevez meg, minthogy „e kézikönyv szempontjából csak a Kongresszusi Könyvtár tárgyszójegyzéke ... érdemel említést.” [A recenzens véleménye szerint a magyar viszonyokra tekintettel érdemes lett volna akár egyetlen mondat erejéig megemlíteni pl. az OSZK katalógusában és az MNB-ben alkalmazott teauruszt is, különösen, hogy a leíró katalogizálás tárgyalásánál utalás történt a KSZ/3-ra.] A katalógusokról szóló fejezet csak a cédulakatalógusokkal foglalkozik.

A gyűjtemény gondozása és állapotának megóvása című rész az időszaki kiadványok raktározásával és állományvédelmével foglalkozik. A raktározási szisztémák és a raktári jelzetadás szabályainak tanulmányozásánál az olvasó vegye figyelembe, hogy hazai könyvárainkban más gyakorlat, vagy az itt leírtak kombinációja is lehetséges. A nagy helyigényű, nyomtatott időszaki kiadványok tárolási alternatívájaként a mikroformákat (elsősorban a mikrofilm lapot), illetve az optikai adathordozó-

kat (elsősorban a CD-ROM-ot) ajánlja a szerző, leírva az e-hordozók alkalmazása során felmerülő hátrányokat, nehézségeket is. Az állományvédelmi feladatok tárgyalásánál figyelmeztet a megőréssel kapcsolatos hármas feladatra: az eredeti állomány megőrzése (de eldöntendő, hogy mit: figyelembe kell venni, hogy nem minden könyvtári állományt lehet és nem minden könyvtári állományt kell megőrizni), az eredeti állomány más hordozóra mentése (de melyikre: mikroforma, optikai lemez, digitalizálás?), az új hordozó megőrzése (de hogyan?). Áttekinti a mikroformák és az optikai lemezek kezelésével, tárolásával, állagmegóvásával és várható élettartamával kapcsolatos alapvető tudnivalókat. Kitér a digitalizálás mint a hosszú távú megőrzést szolgáló módszer problémáira is, különös tekintettel a mikrofilm-alapú digitalizálásra. A helyi szinten megtehető állományvédelmi intézkedések vázolója mellett áttekintést ad az IFLA, az UNESCO, illetve az Európai Unió kereteiben, valamint az Egyesült Államokban indított nemzetközi, regionális programokról is. Hazai vonatkozásként röviden ismerteti a 2007–2013-ra szóló Országos Könyvtári Digitalizálási Tervet (amely persze nem csak az időszaki kiadványokra vonatkozik).

A szolgáltatásokról szóló negyedik fejezet bevezetése összefoglalja az olvasószolgálattal kapcsolatos alapismereteket (beíratkozás, olvasóterem, kölcsönzés, tájékoztatás, reprográfiai szolgálat stb.). Az ún. másodlagos szolgáltatások közül a témafigyeléssel, valamint a referáló és indexelő szolgáltatásokkal foglalkozik, az időszaki kiadványok használatával, használatával összefüggő szolgáltatások közül a folyóirat-köröztetést és a tartalomjegyzék-szolgáltatást emeli ki, megemlítve a nagy kereskedelmi vállalkozásokat, cikk-adatbázisokat is. Külön alfejezeteket szentel a könyvtárközi kölcsönzésnek és az időszaki kiadványok központi katalógusainak, hazai vonatkozásként megemlítve az NPA-t (Nemzeti Periodika Adatbázis), illetve a MOKKÁ-t (Magyar Országos Közös Katalógus) – ez utóbbit azzal, hogy távlati fejlesztési tervei szerint egyesülne az NPA-val.

Ötödik fejezetében nemzetközi kitekintést nyújt a szabványosításra, a nemzetközi szervezetek és testületek tevékenységére. Számba veszi az UNESCO és az IFLA legnagyobb programjait. Részletesen bemutatja a ISSN-rendszer létrejöttét és fejlődését, valamint a rendszer nemzeti és regionális központjai által közösen épített adatbázisát, amelyet egy hónapos ingyenes próbaidő után díjfizetés útján beszerezhető jelszavas hozzáféréssel lehet használni, akár rekordletöltésre is. (Az adatbázis a kötet megfogalmazása szerint „az időszaki kiadványok egyedülálló bibliográfiai adatforrása”. Térítés ellenében lehetséges használata azonban valószínűleg ellene hat annak, hogy az egyes könyvtárak – a tagdíjat fizető nemzeti központokon kívül – közvetlenül ebből az autentikus forrásból vehessenek át saját katalógusaik számára bibliográfiai rekordokat. S bár ezt a kötet nem tartalmazza, a recenzens mégis arra buzdítja olvasóit, hogy ne csak tájékozódó-tájékoztató, hanem feldolgozó munkájukban is használják az OSZK on-line katalógusában elérhető NPA-t – ez ugyanis az ISSN Nemzetközi Központ által fenntartott és gondozott adatbázisból veszi át a külföldi időszaki kiadványok leírásait.)

A kötetet kilenc függelék egészíti ki: rövidítésjegyzék, fogalommeghatározások, szabványjegyzék, az UNESCO és az IFLA területi és regionális irodáinak

(szekcióinak) listája, érkeztetőkarton-minták, az ajánlott irodalom és a segédletek jegyzéke. Két utolsó függelék az eredeti angol nyelvű kiadás előszavának és bevezetésének fordítása.

A kézikönyvnek meglehetősen újszerű szerkezete és hivatkozásrendszere van: a szokásos decimális számokkal jelzett fejezeteken belül az egyes részeket a fő decimális rendszert elhagyó számok azonosítják, pl. az 5.2 számú fejezeten belül 521, 521.1, 521.2 ... 522, 522.1 ... 523 stb. Csúcsos zárójelek közé foglalt betűk jelzik, hogy az éppen tárgyalt témához további ismeretek a fejezetek és egyes függelékek végén található bibliográfiában, a fogalommeghatározásokban, illetve az ajánlott irodalom és segédletek jegyzékében találhatóak. A H betűvel jelölt fejezetvégi bibliográfiai hivatkozások a fejezeteknek fent vázolt számozását követik, s azon belül / jellel kapcsolt sorszámot viselnek. A fejezetek szövegében azonban csak a H jelölés szerepel, és a szerző (és lektora) közvetlenül nem utal erre az azonosító számra, így a több hivatkozást is tartalmazó fejezetek esetében némi keresést igényel az adott részre vonatkozó bibliográfiai hivatkozás megtalálása. Szerencsére az önálló számmal azonosított részek elég rövidek, a kiadvány fő szövege meglehetősen apró részekre tagolt. Az ajánlott irodalom jegyzéke, amelyre a szövegben AI jellel utalnak, szintén a fejezetszámozást alkalmazza, azonban az egyes részekben belül egy hivatkozási szám alatt több bibliográfiai tétel is szerepelhet. Ez a fajta, szokatlan és bonyolultnak tűnő jelölésrendszer némiképp megnehezíti a kézikönyv használatát.

A kézikönyv tipográfiai megoldást is alkalmaz a különböző részek jobb elkülönítésére: álló betűvel szedve az „elméleti” tudnivalók, dőlt betűvel pedig a munkafolyamat-leírások szerepelnek.

A kézikönyv sajátos keveréke az alapvető könyvtártani ismereteknek és az időszaki kiadványok kezelésében felmerülő legújabb kérdések tárgyalásának. Bár a könyvtárosok felsőfokú továbbképzését szolgáló sorozat tagjaként jelent meg, bizonyára a középfokú könyvtárosképzésben is alapvetően fontos kötelező irodalom lesz ez a mű.

(Szilvássy Zoltánné: Az időszaki kiadványok – és egyéb folytatódó források – könyvtári kezelése. Bp., 2006. Könyvtári Intézet, 238 p. /Továbbképzés felsőfokon/)

Rácz Ágnes

Magyar Nemzeti
Könyvtár

Szilvássy Zoltánné

Az időszaki kiadványok
– és egyéb folytatódó források –
könyvtári kezelése

Továbbképzés felsőfokon

3K
3K 3K 3K
3K 3K